

LUNDS
UNIVERSITET
Socialhögskolan

Försörjningsstödet doxiska makt

-En kvalitativ analys av socialsekreterares möjligheter och begränsningar i att respektera klienters självbestämmanderätt och integritet i försörjningsstödsärenden

Blinera Beka

Kandidatuppsats (SOPA63)

HT 2019

Handledare: Hans Knutagård

Abstract

Author: Blinera Beka

Title: *“A qualitative analysis of the possibilities and limitations for social secretaries to respect self-determination and integrity for clients in social assistance cases.”*

Supervisor: Hans Knutagård

The aim of this study was to understand how social secretaries reflect and act on the dilemma regarding self-determination and integrity for clients in social assistance cases within the framework of an exercise of authority that includes requirements and controls. The following questions were asked: How do social secretaries explain the meaning self-determination and integrity for clients who uphold social assistance? Does the right to self-determination and integrity risk of being disregarded for clients who uphold social assistance, and if so, why?

Five semi-structured interviews were conducted. The sample consisted of five social secretaries from three different municipalities, working in the financial assistance units.

The results show that the definition of self-determination and integrity that the social secretaries emphasize appear to be difficult to fully respect according to prevailing rules and guidelines. Using the concept of doxa, pastoral power and worthy and unworthy clients the study discusses the inherent power of the social maintenance system that the social secretaries express in their actions and reflections. The study's results show, in line with previous research, that the inherent dilemma between control and help seems inevitable to escape in the modern social work design, regardless of the intentions of the social secretaries.

Keywords: social services; maintenance support; autonomy; integrity; pastoral power; doxa

Förord

Ett stort och varmt tack riktas till de fem socialsekreterare som medverkat. Det är era erfarenheter, reflektioner och kunskap som gjort denna uppsats möjlig. Tack!

Tack till min handledare Hans Knutagård för din kritiska blick och värdefulla råd! Jag har lämnat varje handledningstillfälle med lite lättare steg.

Att skriva uppsats själv skulle visa sig vara ett ensamt arbete. Därför vill jag även rikta ett tack till min älskade sambo för outtröttligt stöd och uppsättning med kaffe och choklad.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. Problemformulering	5
1.1 Syfte och frågeställningar.....	6
1.2 Bakgrund	6
2. Kunskapsläget	7
2.1 Organisatoriska förutsättningar.....	8
2.2 Klientens möte med systemet.....	9
2.3 Handläggarens roll	10
3. Teori	11
3.1 Ett maktperspektiv på motet mellan klient och system	11
3.2 Doxa.....	12
3.3 Pastoral makt	13
3.4 Sambandet mellan pastoral makt och doxa.....	15
3.5 Värdiga och ovärdiga klienter	15
4. Metod	16
4.1 En kvalitativ ansats – semistrukturerade intervjuer.....	16
4.2 Metodens tillförlitlighet.....	17
4.3 Utformning av intervjuguide	17
4.4 Urval	19
4.5 Intervjuprocess	20
4.6 Bearbetning och analys	21
4.7 Etiska överväganden	22
4.8 Betydelsen av förståelse	23
4.9 Presentation av respondenter	24
5. Resultat och analys	25
5.1 Självbestämmande och integritet – en definition.....	25
5.2 Två exempel.....	27
5.2.1 Kontoutdrag	27
5.2.2 Klientnära arbete	31
5.3 Docta ignoranta och digitaliseringen	36
5.4 Socialsekreteraren – en ofrivillig makthavare?.....	38
6. Sammanfattning och slutdiskussion	42
7. Referenslista	45
8. Bilaga 1 – Intervjuguide	48
9. Bilaga 2 – Informerat samtycke	49

1. PROBLEMFÖRMULERING

Socialstyrelsens statistik visar att biståndsbehovet är den vanligaste anledningen till medborgares kontakt med socialtjänstens individ- och familjeomsorg. Under 2018 uppbar 206.000 hushåll ekonomiskt bistånd någon gång under året, en siffra som varit relativt stabil över tid (Socialstyrelsen 2019). Medan socialtjänstlagen har reviderats återkommande sedan lagen först trädde i kraft 1982, har de målsättningar och värderingar som anges i ramlagens inledande paragraf förblivit oförändrade (Proposition 2000/01:80). Paragrafen talar bland annat om att: “Verksamheten skall bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet” (SFS: 2001:453. Socialtjänstlag 1:1)

Kommunernas socialtjänst har det yttersta ansvaret att säkra individens ekonomiska säkerhet till en skälig levnadsnivå (SoL 1:1), men det innebär inte att försörjningsstödet är kravfritt. Tvärtom regleras även de krav socialnämnden och i förlängningen socialsekreterarna kan och ska ställa i försörjningsstödsärenden i samma lag (SoL 4:1). Vidare finns nationella riktlinjer i socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2013:1), en handbok för ekonomiskt bistånd (Socialstyrelsen 2013) och varje enskild kommun har i sin tur lokala riktlinjer och rutiner för kontroller som ska genomföras.

Morén (2010) beskriver en kluvenhet i det moderna sociala arbetets utveckling och utformning. Det sociala arbetet tycks motiveras dels av barmhärtighetsskäl och viljan att hjälpa människor, dels som kontrollerande medel för att motverka oroligheter och spänningar i samhället. Löfgren, Forsberg och Tilander (2003) menar vidare att klienter upplever en oundviklig maktobalans i mötet med socialtjänsten. Den som tvingas uppsöka Socialtjänsten känner sig både skamfylld och underlägsen i myndighetskontakten. Skamkänslor tycks vara särskilt vanliga bland klienter som är biståndsberoende.

Vidare har Ulmestig och Panican (2016) undersökt våldsutsatta kvinnors upplevelse av kontakten med socialtjänstens enhet för ekonomiskt bistånd. Studiens resultat pekar på att kontakten med socialtjänsten oundvikligen innebär ett uppoffrande av personens integritet och självbestämmande i utbyte mot hjälp. Ulmestig och Panican lyfter likt Moren (2010) den ambivalenta aspekten av det moderna sociala arbetet genom att visa på hur en del respondenter i studien beskrev ekonomihandläggaren som en trygghet. Andra upplevde istället paralleller mellan expartners kontrollerande våld och handläggarens arbetsteknik för att kontrollera deras ekonomi (Ulmestig & Panican 2016).

I forskningen som undersökt klienters erfarenheter av kontakten med socialtjänsten i stort, och ekonomiskt bistånd specifikt, framträder en bild av ett oundvikligt dilemma. Som

yrkesverksam socialsekreterare inom just enheten för ekonomiskt bistånd har jag personlig erfarenhet av de svårigheter som finns i att navigera mellan å ena sidan hjälp och respekt, å andra sidan krav och kontroll i mötet med mina klienter. Järvinen (2002, 2002a) har i sin forskning belyst komplexiteten som socialarbetaren ställs inför genom att tillämpa begreppen pastoralmakt och doxa i mötet mellan klient och system. Järvinen visar på att den makt socialarbetaren besitter är organisatoriskt förankrad och ofta osynlig för socialarbetaren själv. Det är inte en ond makt per definition då socialarbetaren och systemet i stort har som syfte att säkra klientens välfärd och hälsa. Trots allt resulterar maktuttrycket i olika former av intrång på den enskildes privatliv.

Denna uppsats är ett bidrag till den kunskap och forskning som belyser socialsekreterares erfarenheter kring dilemmat att respektera klientens självbestämmanderätt och integritet i arbeten som förutsätter krav och kontroll för att kunna erbjuda hjälp. Studien undersöker socialsekreterares erfarenheter av detta dilemma inom det specifika verksamhetsfältet ekonomiskt bistånd.

1.1 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med uppsatsen är att förstå hur socialsekreterare reflekterar och agerar kring dilemmat avseende klienters självbestämmanderätt och integritet i försörjningsstödsärenden inom ramen för en myndighetsutövning som innefattar krav och kontroller. För att uppnå syftet ska följande frågeställningar besvaras:

- Hur beskriver socialsekreterare innebörden av klienters självbestämmanderätt och integritet inom försörjningsstödsärenden?
- Förekommer det att klienters självbestämmanderätt och integritet riskerar att åsidosättas i försörjningsstödsärenden, och i sådana fall varför?

1.2 BAKGRUND

För att förstå de studier som utgör kunskapsläget och de förutsättningar enligt vilka socialsekreterarna arbetar under, följer en kort sammanfattning av den professionella kontexten som socialsekreterarna verkar inom. Följande avsnitt ramar in de organisatoriska och politiska förutsättningar socialsekreterarna har att tillgå i sitt dagliga arbete.

Enheterna för ekonomiskt bistånd arbetar främst under Socialtjänstlagen. Socialtjänstlagen är utformad som en ramlag och framhåller en rad värderingar och förhållningssätt som är viktiga i mötet med klienten, bland annat respekt för individens självbestämmanderätt och integritet (SoL 1:1). Samtidigt innehåller lagen även mer

verksamhetsspecifika paragrafer som reglerar hur det sociala arbetet inom exempelvis ekonomiskt bistånd ska och bör bedrivas. Det ekonomiska biståndet beviljas vanligen genom SoL 4:1. Krav om att klienten bör stå till arbetsmarknadens förfogande regleras i SoL 4:1, rätten att neka klienter bistånd om de inte följer sin planering finns bestämd i 4:5 SoL. Vilka kostnader som ingår i det ekonomiska biståndet specificeras i SoL 4:3 såväl som möjligheten för handläggarna att göra individuella bedömningar inom ramen för socialsekreterarnas handlingsutrymme. Utöver Socialtjänstlagen har Socialstyrelsen utgivit allmänna råd (SOSFS 2013:1) och särskild handbok för arbetet med ekonomiskt bistånd (Socialstyrelsen 2013). Dessa dokument är menade att fungera som stöd och råd till handläggarna och bidra till ökad rättssäkerhet (ibid.). Till följd av det kommunala självstyret har varje kommun även specifika riktlinjer och rutiner i arbetet som styrs av den kommunspecifika socialpolitiken (SKR 2019). Värt att notera är att socialsekreterare i allmänhet även har en rad andra skyldigheter som styr arbetet i särskilda fall. Ett sådant exempel är plikten att anmäla oro vid misstanke att barn far illa (SoL 14:1). Socialtjänstlagens utformning som en ramlag syftar till att främja socialsekreterarnas handlingsutrymme och därmed även öka individanpassade lösningar för att kunna leva upp till Socialtjänstlagens värdeord. Däremot visar en sammanställning av länsstyrelsernas granskningar av socialtjänsten att kommunspecifika riktlinjerna i vissa fall istället begränsar socialsekreterarnas möjligheter att arbeta individanpassat (Länsstyrelsen 2007) Balansen mellan handlingsutrymme för individuella bedömningar och riktlinjer för ett rättssäkert arbete tycks vara svårt att uppnå.

De socialsekreterare som arbetar på enheten för ekonomiskt bistånd är i regel de som i kontakt med klienten utreder dennes rätt till bistånd enligt 4:1 SoL. I uppsatsen används även termen "ekonomihandläggare" återkommande för att beskriva socialsekreterare som arbetar på enheten för ekonomiskt bistånd.

2. KUNSKAPSLÄGET

I följande avsnitt presenteras kunskapsläget kring studiens problemformulering. Avsnittet ramar in studiens problemområde utifrån tre olika perspektiv: organisatoriska förutsättningar, klienters perspektiv och socialarbetarens professionella dilemma.

För att söka tidigare forskning har databaserna LUBsearch, LIBRIS och SOCindex används. Sökorden har bestått av kombinationer av följande termer: försörjningsstöd, ekonomiskt bistånd, integritet i socialt arbete, kontroll och självbestämmande, även med

engelska språkets motsvarigheter. Genom sökträffarnas referenslistor har fler relevanta artiklar eftersökts vars vetenskaplighet kontrollerats mot universitetets databas.

2.1 ORGANISATORISKA FÖRUTSÄTTNINGAR

Det finns en mängd studier som undersöker de organisatoriska förutsättningar socialarbetare verkar under. Utifrån uppsatsens fokus lyfts tre studier som pekar på organisatoriska ramar som framträder problematiska utifrån socialarbetarens handlingsalternativ och förhållningssätt i direkt förhållande till klienten.

Johansson (2007) vill i sin studie undersöka socialarbetarens arbetssituation med fokus på handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete. Johansson (2007) pekar på paradoxen som tycks finnas mellan att å ena sidan utforma en grundlagstiftning som ska sägas främja individuella bedömningar, men å andra sidan ålägga socialarbetare krav att följa organisatoriska riktlinjer, informella regler och arbetsplatspecifika budgetramar. Det handlingsutrymme som möjliggörs genom ramlagar verkar därmed villkorat med resultatet att anpassning utifrån klienten bara möjliggörs så långt som organisationen tillåter. Detta leder till en klientrelation av sådan art att klienten måste behandlas som ett fall snarare än en individ av organisationen.

Preston-Shoot (2011) presenterar i sin tur en undersökning som vidare styrker de hinder som finns för den enskilda socialarbetaren att utöva sitt handlingsutrymme. Studien syftar till att vidareutveckla tidigare studier som pekat på kollisionen mellan det sociala arbetets värderingar, juridiska skyldigheter och förvaltningsrättsliga påbud. Studien framhåller bland annat att nyexaminerade socialarbetare tenderar att ha svårare att hålla fast vid värderingar kring gott socialt arbete och klientens roll vid upplevd press utifrån budgetramar. Likt Johansson (2007) som menar att klienten anpassas till att bli ett fall inom organisationen, menar även Preston-Shoot att organisatoriska, budget-anpassade mål tycks bli ledande för socialarbetarens handlingar i praktiken, snarare är etiskt- och moraliskt ledande förhållningssätt. Med tiden tycks socialarbetare inom byråkratiska verksamheter även förlora tilltron till det sociala arbetets syfte och bli överdrivet befästa vid reglerade arbetsmetoder (Preston-Shoot 2011).

Morén (2010) framhåller likt Johansson (2007) en kluvenhet som han menar kännetecknar det moderna sociala arbetet. Morén antar dock ett mer historiskt och tillbakablickande perspektiv. Han menar att viljan att hjälpa människor är sprungen ur den kristna etiken och har inneburit en hjälp som samtidigt kontrollerat människor för att

motverka spänningar och oroligheter i samhället. Klivenheten tycks omöjlig att frångå eftersom det är just i spänningsfältet mellan de två motiven hjälp utifrån klientens behov och kontroll utifrån rådande lagstiftning som det sociala arbetet har sin grund (Morén 2010).

2.2 KLIENTENS MÖTE MED SYSTEMET

Socialpolitiken, organisatoriska förutsättningar och i förlängningen socialsekreterarnas professionella handlande och yrkesutövning tillämpas på de individer som är föremål för det sociala arbetet. Studiens relevans för socialt arbete och samhället i stort bör därmed även grundas i ett intresse för hur klienter upplever mötet med det sociala arbetets institutioner.

Blennerger skriver att "På frågan varför vi ska bedriva socialt arbete kan vi svara: För att bidra till ett värdigt liv!" (Blennerger 2005, s.194). Om vi då kan svara på vad ett värdigt liv innebär får vi svar på hur det sociala arbetet bör bedrivas. I sin diskussion kring vad ett värdigt liv innebär relaterar Blennerger uttrycket till socialtjänstens lagstadgade mål om respekt för människor självbestämmanderätt och integritet. Sammanfattat innebär självbestämmande och integritet rätten att välja inriktning för sitt liv och rätten till en privat sfär. Idealet kring ett värdigt liv blir därmed i praktiken svårt att leva upp till. Det sociala arbetet kantas av motstridigheter där socialarbetaren förväntas förhålla sig till socialpolitikens begränsningar och påbud samtidigt som den ska leva upp till de dygder som är ålagda den "goda" socialarbetaren (Blennerger 2005).

Följdfrågan blir därmed: upplever klienter i kontakt med det sociala arbetet, särskilt socialtjänsten, att deras värdighet står i fokus? Studier visar att klienter ofta beskriver sin kontakt med myndigheter för socialt arbete som ett ojämnt möte. Särskilt för klienter som är bidragsberoende upplevs kontakten med socialtjänsten som skamfylld och påtvingad, och även det enskilda mötet med tjänstemannen beskrivs i termer av en maktobalans (Löfgren, Forsberg & Tilander, 2003).

Även Juul (2009) skriver att många klienter inte beskriver sin kontakt med sociala myndigheter som en kontakt baserad på erkännande, empati och medkänsla. Snarare beskriver klienterna en erfarenhet av att bli ringaktade, ignorerade eller missuppfattade. Juul menar att ett gott socialt arbete istället bör bedrivas baserat på problemformuleringar enligt klienternas villkor. Det skulle innebära att inga beslut, även de gjorda i all välmening, fattas över huvudet på dem som är föremål för det sociala arbetets interventioner.

Ulmestig och Panican (2016) presenterar en större variation i klienters beskrivning av

mötet med socialtjänsten. Studien som baseras på våldsutsatta kvinnors erfarenheter av kontakt med socialtjänstens försörjningsstöd visar att erfarenheterna skiftar. En del beskriver kontakten som en trygghet och ett viktigt stöd i sin väg ut ur våldsamma relationer. Andra delar mer negativa erfarenheter av myndighetens kontrollerande och disciplinerande inslag. En del kvinnor som blivit utsatta för ekonomiskt våld av sin expartner beskriver en upplevd likhet mellan expartnern och ekonomihandläggarens sätt att använda klientens ekonomi som kontrollmedel. Värt att notera är att för de kvinnor med mer positiva erfarenheter som beskriver ekonomihandläggaren som en trygghet är det relationen som står i fokus. Klienterna har i de fallen beskrivit relationen som betydelsefull, och handläggaren som en aktiv, delaktig och stöttande part i kvinnornas utvecklingsprocess. Även Löfgren, Forsberg & Tilander (2003) menar att faktorer som tid, tillit, förtroende och transparens anses viktiga av såväl klienter som handläggare för ett gott samarbete.

Vilka möjligheter har då socialarbetare att tillgodose dessa behov? Går det att bibehålla klientens värdighet och respektera självbestämmanderätten och integriteten, och samtidigt utföra ett rätt och riktigt arbete?

2.3 HANDLÄGGARENS ROLL

Kunskapsöversikten har ämnat att redogöra för och diskutera å ena sidan de förutsättningar under vilka socialsekreteraren arbetar under, å andra sidan klientens möte med socialsekreterare och det sociala arbetets institutioner. Mellan de två aktörerna system och klient verkar socialsekreteraren. Hur socialsekreterarens roll definieras och vilket utrymme den har i sitt handlande råder det delade åsikter om mellan olika teoretiker.

Lipsky (2010) beskriver tjänstemannen i det nedersta skiktet ur ett perspektiv som vill belysa möjligheterna till handlingskraft och benämner den som "gräsrotsbyråkrat". Gräsrotsbyråkraten är den inom organisationen som har direktkontakt med de individer och grupper som är föremål för det sociala stödet som organisationen ska utföra. I och med att gräsrotsbyråkraten befinner sig på större avstånd till verksamhetens styrande aktörer än till klienterna, möjliggörs ett bottom-up policy-skapande. Lipsky menar att det, hierarkiskt bestämda styrmedel till trots, är rutinerna i det vardagliga arbetet på gräsrotsnivå som skapar policys inom organisationen.

Lipskys påstående om de reella möjligheterna till bottom-up perspektiv går att ifrågasätta med hjälp av annan forskning. Smith et al. (2012) framhåller att för de flesta klienter är kontakt med myndigheter för socialt arbete ofta ofrivillig. Kontakten uppstår i situationer som

definieras som problematiska ur ett samhällsperspektiv. Problemen behöver ofta åtgärdas, ibland med tvångslagstiftning. Löfgren, Forsberg och Tilander (2003) och Juuls (2009) studier styrker bilden av det ofrivilliga mötet. För att förändring ska vara möjlig menar socialarbetare i sin tur att det är avgörande att klienten hyser tilltro till systemet och till den enskilde socialarbetaren. En god relation beskrivs som nödvändig för att väcka engagemang hos klienterna och för att möjliggöra ett gott socialt arbete (Smith et al. 2012).

Kullberg (1994) lyfter olika strategier som kan användas för att bland annat öka klientens inflytande och därmed öka engagemanget specifikt inom ekonomiskt bistånd. Exempel som beskrivs är att lotsa klienten genom att informera i så stor mån som möjligt och bidra till att klienten förstår sina möjligheter och förutsättningar för att få ekonomiskt bistånd. Ett annat exempel är att låta klienten välja mellan olika alternativa lösningar när det är möjligt. Samtidigt menar Kullberg, liksom Moren (2010) och Johansson (2007), att det sociala arbetet har ett inneboende dilemma mellan å ena sidan kontroll, å andra sidan den enskildes integritet. Detta, menar Kullberg, blir särskilt tydligt i utredningar av rätten till ekonomiskt bistånd (Kullberg 2005).

Även Järvinen (2002) lyfter den problematik socialarbetare står inför. Genom att låna begreppen pastoralmakt respektive doxa från Foucault och Bourdieu belyser Järvinen de komplexa och ofta dolda makten som socialarbetaren utövar. I sin analys av Svenssons undersökning (2001, i Järvinen 2002) av frivården och relationerna mellan klienter och professionella, framhåller Järvinen liksom Lipsky (2010) relationen mellan gräsrotsbyråkraten och klienten som central för ett förändringsarbete. Men, till skillnad från Lipsky, menar Järvinen att även denna närhet är ett uttryck för maktutövning. I denna typ av närhet går det inte att skilja på stöd och kontroll, och problemet som klienten ska bli "fri" ifrån formuleras alltid på maktens premisser (Järvinen 2002).

3. TEORI

Uppsatsen har sin teoretiska utgångspunkt i Margaretha Järvinens utveckling av begreppen pastoralmakt, doxa och värdiga och ovärdiga klienter.

3.1 ETT MAKTPERSPEKTIV PÅ MÖTET MELLAN KLIENT OCH SYSTEM

Med utgångspunkt i Bourdieus begrepp "doxa" respektive Foucaults begrepp "pastoralmakt" utvecklar Margaretha Järvinen ett maktperspektiv på mötet mellan klient och system.

Utgångspunkten är att klient och system är två ojämlika parter där socialarbetaren är en representant för välfärdsstaten. Socialarbetarens makt är därmed organisatoriskt förankrad då socialarbetare verkar inom organisationer som kontrollerar resurser av olika slag (Järvinen 2002, s.281-282).

3.2 DOXA

I resultatdelen förekommer resonemang och redogörelser för olika rutiner, utredningsförfaranden och definitioner av sociala problem. Socialsekreterarna beskriver ofta hur de "brukar göra" för att utreda inom ekonomiskt bistånd som något allmänt vedertaget. För att analysera detta fenomen kommer Järvinens teoretisering kring Foucaults begrepp "doxa" i en nutida kontext av socialt arbete att användas.

Bourdieu (1984) menar att välfärdsstaten är uppbyggd av en rad relativt autonoma fält. Fälten har sina egna logiker, skrivna och oskrivna regler och inre kamper som inte är jämförbara med förhållandena i andra fält. Varje fält har i sin tur en specifik doxa; outtalade, förutsatta antaganden under förklaringen "sunt förnuft" som får stå för de distinktioner som aktörerna inom det specifika fältet gör. Doxa uppstår när självaste mekanismerna som gett upphov till fältets ordning och organisering glömts bort och förstås som "naturliga" och "självkla". Doxan styrs av starka konserverande makter, menar Bourdieu. Genom utbildning och de färdigheter som krävs för att tillträda fältet reproduceras en nästan omedveten acceptans av fältets tillstånd och påbud. Doxan ger därmed upphov till såväl vägledning som begränsningar i vilka sociala handlingar som ses som möjliga och önskvärda inom fältet. Ett fält inom socialt arbete förstås därmed som ett historiskt konstituerat maktsystem snarare än ett fält uppbyggt på objektiv och oemotsagd kunskap (Bourdieu 1984, s.471).

Doxa i vid utsträckning beskrivs med termen *docta ignoranta*. Det är när intressekonflikter inom fältet gällande vissa uppfattningar är näst intill obefintliga. Vissa föreställningar tycks te sig så allmänt vedertagna och accepterade för fältets deltagare att det tycks svårt att se att fältet har skapat dessa föreställningar själv och ifrågasätts därmed sällan. (Järvinen 2002, s.293)

Järvinen (2002) menar att exempelvis missbruksbehandling eller ekonomiskt bistånd utgör specifika fält inom socialt arbete. Dessa fält har i enlighet med Bourdieus förklaringsmodell sin specifika doxa. Doxan klargör alla de formella och informella regler, rutiner och föreställningar kring rätt och fel, normalt och onormalt. Doxan legitimerar därmed

vissa beteenden och arbetsmetoder för såväl socialarbetare som klienter. Den ger även upphov till föreställningar kring naturliga samarbetspartner eller typiska förklaringsmodeller kring sociala problem inom det egna fältet (Järvinen 2002, s.291-293).

Järvinen (2002) belyser exempelvis hur doxans oskrivna regler i aktiveringssamtal gränssätter för vilka samtalsämnen som är relevanta för socialarbetare och klient att tala om. Variablerna utbildning, hälsotillstånd och arbete är önskvärda samtalsämnen. Samtal om övriga aspekter av klientens liv som förekommer på initiativ av klienten hindras (Järvinen 2002, s. 291). Ett annat exempel är så kallad "ritualiserad vänskap" inom kriminalvården. Järvinen belyser hur den nära relationen mellan socialarbetare och klient inom kriminalvården beskrivs som önskvärd och i termer "vänskap". Samtidigt belyser Järvinen hur doxan inom det specifika fältet tar sig i uttryck genom denna vänskapsrelation. Det är en relation som varken är jämbördig eller utgörs av ömsesidig förtrohet. Det tycks finnas oskrivna regler för hur pass nära klienten kan eller bör vilja komma inom det specifika fältets förståelse.

Med dessa exempel vill Järvinens belysa hur doxa kan förstås utifrån förklaringen att den utgör skrivna och oskrivna regler om rätt och fel. Den möjliggör och begränsar dess aktörers handlande genom att kategorisera de som önskvärda eller oönskade (ibid.). I aktiveringssamtalen är det centrala temat motivation till deltagande i aktivering. Samtal om svåra sociala situationer har en underförstådd betydelse bland socialarbetare av att vara "dåliga ursäkter" och hindras därmed. Vänskapsrelationer klient och socialarbetare emellan ses som önskvärd inom kriminalvården. Samtidigt finns begränsningar för vänskapen som förstås utifrån det specifika fältet. En person som ringer sin vän mitt i natten med glädjande nyheter om att ha blivit förälder kan utanför det sociala arbetets fält betraktas som naturligt i en vänskapsrelation. Inom förståelsen för fältet blir en klient som ringer sin socialsekreterare mitt i natten med samma nyhet en indikation på social marginalisering (Järvinen 2002, s.289).

Doxa blir därmed en maktutövning som varken förstås eller förklaras som en maktutövning, och därmed är svår för klienter att förhålla sig till och försvara sig emot (Järvinen 2002, s.294)

3.3 PASTORALMAKT

Foucaults (1983) begrepp pastoralmakt hänvisar till den gammalkristna traditionen där kyrkan och kyrkoherden hade den huvudsakliga makten över menigheten. Det var en makt som var både individuell och totalitär och utövades genom att kyrkoherden lovade frälsning i utbyte

mot individens bekännelser och avslöjanden av de innersta hemligheterna. På så vis blev kyrkoherdens funktion både stödjande och kontrollerande. Genom en närgående analys av individen i utbyte mot löftet om frälsning kunde kyrkoherdens idéer färga av sig på hela byn om rätt sätt att leva för att nå frälsning. Kyrkoherden som utövade kontrollen skulle därmed även vara beredd att åsidosätta sina egna intressen och vid behov offra sitt liv för menighetens allmänna goda.

Foucault (1983) menar att pastoralmakten lever vidare i det västerländska moderna samhället genom välfärdsstatens vårdande och kontrollerande institutioner. Att bikta sig likställs i nutida sammanhang med att erkänna sig vara i behov av välfärdsstatens omsorg och stöd. Målet för makten är idag inte frälsning efter döden utan snarare en form av frälsning här och nu; ett löfte om välfärd, hälsa, välmående och ökad livskvalitet (ibid. s.215). Pastoralmaktens utövare återfinns idag dessutom i ett stort antal professioner och institutioner, bland annat socialarbetare, läkare, sjuksköterskor och poliser. Samtidigt behåller den sin ursprungliga funktion att både kontrollera och hjälpa menigheten såväl som individen. Den bygger fortsatt på en närgående analys av individens tillkortakommanden och svagheter med ett löfte om hjälp utifrån individens och det allmännas bästa.

Järvinen (2002) menar att pastoralmakten framträder som en produktiv och positiv makt och blir därmed svår att värja sig mot för det moderna välfärdssamhället klienter. "Det är emellertid i välfärdsstatens hjälpande, stödjande och vårdande institutioner som de mest disciplinerade subjekt-objektrelationerna uppstår" menar Järvinen (2002, s.286). Pastoralmakten förbinder sig även till specifika sanningsregimer som skiljer sanna och objektiva föreställningar ifrån falska och subjektiva sådana. Den fastlägger även vilka som har expertisen inom ett visst område. Genom användning av registreringstekniker såsom journalföring och handlingsplaner konstrueras klienten som hjälpsökande och socialarbetaren som experten som ska erbjuda klienten "rätt" hjälp. Pastoralmakten är därmed inte per definition en ond makt, utan ett välvilligt påverkansarbete. För påverkan krävs närhet och att klienten går med på socialarbetarens problemformuleringar, menar Järvinen (2002, s.286-290). Detta är ett resonemang som återfinns i empirin, där "klientens bästa" ofta framträder som det underförstådda syftet med socialsekreterarnas agerande i förhållande till klienterna.

"Socialarbetare är verksamma i 'hjälpens universum', där ren maktutövning är illa sedd och där ett idogt och engagerat arbete utförs för klientens bästa" skriver Järvinen (2002, s. 282). Järvinen menar att titeln socionom inte särskilt mycket makt i sig, den är inte att jämföra med en läkarlegitimation. Därmed blir även begreppet doxa viktigt att analysera för att förstå hur makten tillåts utövas av socialsekreterare inom enheten för ekonomiskt bistånd.

3.4 SAMBANDET MELLAN PASTORALMAKT OCH DOXA

Järvinen teoretiserar kring att sambandet mellan doxa och pastoralmakt är tydligt inom kontexten för det moderna sociala arbetet. Ett fält formas och stabiliseras genom återkommande handlingar och föreställningar som segrar över andra. Idéer kring hur det sociala arbetet inom det specifika fältet bör utövas uppnår status som självklara. Därmed framträder även vissa medborgarkategorier och klienttyper som fältets naturliga målgrupp, resonemang som återfinns i teorin kring fältets doxa. De sätt på vilka dessa klienter ska kontrolleras institutionaliseras genom utbildning, lagar, handböcker samt regler och rutiner. Vägen till hjälpen inom socialt arbete tar sig sällan i uttryck som ren och ond maktutövning. Snarare utformas den som en: “[...] uppfostrande hjälp till självhjälp, byggd på omfattande kunskap om individen”. Detta i sin tur, menar Järvinen är ett klart exempel på pastoralmakt utformat till ett välvilligt påverkansarbete 286.

Foucaults beskriver utövandet av pastoralmakt som en form av kategorisering och differentieringsprocess som sker utifrån passande målsättningar och förklaringsmodeller (Foucault 1983, i Järvinen 2002, s.296). Det bidrar till en kategorisering av den enskilde klienten utifrån avgränsade målgrupper. Den enskilde socialarbetaren blir därav även specialist på att erbjuda rätt kontroll och stöd till just den målgruppen. Det innebär även att vissa grupper, individer och problem utesluts och ses som någon annans ansvar (Järvinen 2002, s.297).

3.5 VÄRDIGA OCH OVÄRDIGA KLIENTER

Kategoriseringen för oss in på det Järvinen kallar för “värdiga” och “ovärdiga” klienter. Järvinen menar att det sociala arbetet fortfarande bygger på sin tradition av moraliska distinktioner. “Trots att det sociala arbetets resurser i princip är till för alla, så vilar det faktiskt en stor bevisbörda på klienterna i många institutionella sammanhang” (Järvinen 2002a, s.80). Det förefaller vara klientens ansvar att övertyga socialarbetaren att den behöver hjälp utifrån socialarbetarens premisser. Klienten ska sedan göra sig förtjänt av hjälpen genom att agera och reagera korrekt och visa på att hjälpen leder till en positiv förändring inom doxans ramar (ibid.)

4. METOD

I följande avsnitt redovisas de metodologiska överväganden och tillvägagångssätt som legat till grund för studiens empiri. Inledningsvis diskuteras de överväganden som legat till grund för val av metod. Sedan redovisas tillvägagångssätt genom beskrivningar av hur intervjuguiden utformades, hur urvalsprocessen såg ut och hur intervjuerna gick till. Avslutningsvis diskuteras etiska överväganden och vilken betydelse min egen förförståelse som yrkesverksam socialsekreterare inom samma fält kan ha haft.

4.1 EN KVALITATIV ANSATS - SEMISTRUKTURERADE INTERVJUER

Det finns ett samband mellan forskningsfråga, behov av data och metodval. Genom att utgå ifrån forskningsfrågan och vilket fenomen i världen forskningsfrågan behandlar kan vi få svar på vilka metoder som i sin tur kan producera datan som behövs (Ahrne & Svensson 2015, s.20). Även om min förförståelse inte var obetydlig i val av ämne, hade jag begränsad insyn i hur andra socialsekreterare verksamma inom ekonomiskt bistånd kunde tänkas resonera kring klienters självbestämmanderätt och integritet. Forskningsfrågan väcktes ur en genuin nyfikenhet för hur andra socialsekreterare förhöll sig till dessa begrepp, både i den praktiska verklighet som handläggningsarbetet innebär men även på ett mer abstrakt plan.

Den kvalitativa ansatsen har sin utgångspunkt i att låta normer, värderingar och händelser beskrivas ur respondenternas perspektiv (Bryman 2011, s.415). En kvalitativ ansats tillåter även större flexibilitet i innehållet och kan ge mer nyanserade svar, till skillnad från den kvantitativa ansatsen (Ahrne och Svensson 2015, s.38). Utifrån uppsatsens syfte var jag ute efter detaljerade redogörelser och varierande vardagsexempel och fann därför den kvalitativa ansatsen lämplig.

Metodvalet landade i genomförandet av semistrukturerade intervjuer. Bryman förklarar metoden som en blandning av att låta intervjupersonen utforma sina svar på ett flexibelt sätt samtidigt som viss grundstruktur bibehålls. I regel används en intervjuguide, vilket är fördelaktigt i de fall forskaren har ett tydligt fokus med studien (Bryman 2011, s.415-416). Utifrån studiens syfte med sitt tydligt fokus på begreppen "självbestämmanderätt" och "integritet" fann jag därför semistrukturerade metoder vara ett lämpligt medel.

4.2 METODENS TILLFÖRLITLIGHET

.Något som ökar trovärdigheten i kvalitativa studier är transparens och möjligheten att kritisera och diskutera såväl innehåll som tillvägagångssätt. För att detta ska vara möjligt bör forskningsprocessen vara tillräckligt tydlig så att även brister och tvivel synliggörs (Ahrne & Svensson 2015, s.25).

Lind (2014, s.165) lyfter autenticitet, träffsäkerhet och pålitlighet som relevanta begrepp för att säkra trovärdigheten i kvalitativ forskning. Autenticitet innebär att säkerställa att de resultat som framkommer är sanna och inte fabricerade. Genom att bevara de transkriberade intervjuerna som återger den insamlade datan i den mån det är möjligt säkrar jag autenticiteten för de personer som eventuellt vill granska äktheten av insamlad data. Exempel för hur citering av intervjuerna bearbetats lyfts fram för att försäkra läsaren att förvrängning eller fabricering av insamlad data inte skett. Träffsäkerhet handlar om att studien ska ge relevant kunskap om ämnet som studeras. Träffsäkerheten kan bedömas utifrån om intervjufrågorna (Bilaga 1: Intervjuguide) som ställs är relevanta i förhållande till studiens frågeställningar. Studiens träffsäkerhet uppdagas framförallt vid analysen och studiens avslutande sammanfattning, där undersökningens syfte uppnås och frågeställningarna besvaras (Lind 2014, s.165). Ahrne och Svensson (2015, s.27) skriver om generalisering genom teoretisk anknytning till empirin som ett sätt att säkra studiens tillförlitlighet och träffsäkerhet. Genom teoretiska analyser av presenterat resultat kan studien svara på frågan: Vad är resultatet ett exempel på? Genom att teoretisera min insamlade empiri utifrån tillförlitliga metoder visar analysen att uppsatsen pekar på tendenser som återfinns i tidigare forskning.

Slutligen går pålitlighet i sin tur att likställa med transparens, vilket innebär att utomstående ska kunna bedöma metoderna som använts. Viktigt är att även brister som studien studie kantas av lyfts (Lind 2014, s.165). I efterföljande delar kommer tillvägagångssätt och de metodologiska och etiska överväganden som gjorts att redovisas stegvis. Såväl förtjänster som brister kommer att lyftas.

4.3 UTFORMNING AV INTERVJUGUIDE

Kvale och Brinkmann (2014, s.32) menar att inför en intervju kan den oerfarne ställa sig frågor som berör utformningen av undersökningen och som i så stor mån som möjligt bör besvaras i ett inledande skede. Då just kvalitativa intervjuer kan ha samma spännvidd som ett

samtal mellan människor riskerar en dåligt förberedd intervju att reproducera allmänna åsikter och fördomar, snarare än producera ny kunskap (ibid.). Frågorna som ställdes inledningsvis var bland annat; Hur nås en definition av självbestämmanderätt och integritet? Vilka typer av frågor kan på ett naturligt sätt generera problematiserande och nyanserade svar? Hur formuleras icke-ledande frågor? Vilka frågor kan vara känsliga? Bryman uppmanar forskaren att undersöka vilka teman som kan vara aktuella och skapa ett visst mått av ordning inför en undersökning (2011, s.419). Vidare menar Bryman, bör forskaren skaffa sig en uppfattning om vad intervjupersonerna kan tänkas uppleva som viktigt i förhållande till det som utforskas (ibid.).

På grund av begränsade resurser vad gäller tid och det faktum att jag varit ensam i mitt uppsatsskrivande ville jag att redan första intervjun skulle vara matnyttig och producera relevant data. En pilotintervju under mindre strikta former genomfördes därför med två kollegor (yrkesverksamma ekonomihandläggare) som fick diskutera klienters självbestämmanderätt och integritet med varandra utifrån studiens frågeställningar. Samtalet spelades inte in utan användes som ett medel för att uppnå Kvale och Brinkmanns (2014, s.32 och Brymans (2011, s.419) rekommendationer om att som forskare bilda sig en uppfattning inför undersökningen. Detta tillvägagångssätt gav en fingervisning kring vilka teman som hade nära anknytning till de centrala begreppen och en förståelse för att det var lättare att förklara olika resonemang med hjälp av vardagsexempel. Pilotintervjun gav även en inblick i att det inte tycktes finnas en självklar, objektiv förståelse för vad självbestämmanderätt och integritet innebär. Kollegorna utgick gärna ifrån sig själva som referenspunkt för till exempel innebörden av integritet, och försökte sedan tillämpa den innebörden på klienten i mötet med socialtjänsten. Redan här tycktes en god grogrund för problematiseringar kring klientens självbestämmanderätt och integritet och den egna rollen som socialsekreterare formuleras.

Med hjälp av detta samtal kunde en intervjuguide utformas (Bilaga 1: Intervjuguide) och frågor som ringade in vissa teman utan att föranleda vissa specifika svar som korrekta formulerades. Detta tillvägagångssätt ökade även träffsäkerheten i studien utifrån Linds premiss att de frågor som ställs i en intervju bör kunna svara på studiens frågeställningar (Lind 2014, s.165). Även Brymans rekommendationer avseende att påbörja intervjun med bakgrundsfrågor anammades (2011, s.419). Detta för att närma mig respondenten på ett avslappnat sätt och skapa goda förutsättningar för öppenhet. Det gav även möjlighet till en kontextualisering av svaren utifrån socialarbetarens arbetslivserfarenhet eller andra uppfattningar som var relevanta. Därefter sorterades skisserade frågeställningar under olika teman, med möjlighet till anpassning och följdfrågor utifrån den givna situationen (Bryman

2011, s.419). Avslutningsvis öppnade jag upp samtalet genom att ställa frågor av mer allmän och övergripande karaktär. På så sätt lyckades jag fånga in avslutande tankar som kan ha väckts hos respondenterna under intervjuens gång.

4.4 URVAL

Urval av respondenter bör göras utifrån vilka intervjuobjekt som bäst svarar mot det data som behöver samlas in (Ahrne & Svensson 2015, s.21). För att uppnå studiens syfte framstod yrkesverksamma socialsekreterare inom enheten för ekonomiskt bistånd som ett självklart urval.

Ahrne och Svensson skriver att det kan finnas olika förhållningssätt kring mest lämpade urval av miljöer att studera utifrån forskningsfrågan. Val av två eller flera miljöer kan möjliggöra en jämförelse av insamlad data i viss mån, även i kvalitativa studier (2015, s.22). Då studiens fokus var socialsekreterarnas uppfattningar och erfarenheter som professionella aktörer, snarare än att kartlägga ekonomiskt bistånd på en specifik arbetsplats, var målsättningen att intervjua socialsekreterare från olika kommuner. Under arbetets gång upptäckte jag att det var till fördel för uppsatsen eftersom olika kommuners riktlinjer och arbetsplatsens interna rutiner hade viss inverkan på hur socialsekreterarna refererade till sina uppfattningar och erfarenheter. Just kommunstorleken tycktes även ha betydelse för den socialsekreterare som arbetade i den mindre kommunen. Respondenten hänvisade bland annat till kommunstorleken i ett resonemang kring socialsekreterarens begränsade möjligheter att faktiskt hjälpa klienter på ett konkret och handfast sätt.

Urvalet bestod av fem socialsekreterare från tre olika skånska kommuner med varierande storlekar (mellan 10.000-85.000 invånare). Av respondenterna arbetade tre socialsekreterare i en mellanstor kommun, medan de två övriga arbetade på en liten ort respektive en större stad sett till ovan nämnda invånarantal. Målsättningen var att även intervjua socialsekreterare från en större kommun för större spridning bland respondenterna. Detta mål kunde inte uppnås på grund av bristande intresse från de möjliga respondenter jag försökte få kontakt med, vilket kan ha medfört en brist för studien. Kanske hade en socialsekreterare i en stor kommun haft andra infallsvinklar och erfarenheter sett till ökade möjligheter för insatser eller annorlunda riktlinjer kring godtagbara kostnader exempelvis.

Vad gäller variation var en annan brist att jag vid de inledande intervjuerna glömde fråga hur många aktuella ärenden varje handläggare hade. Denna brist upptäcktes först vid den

fjärde intervjun då intervjupersonen refererade till vissa brister i arbetet mot bakgrund av att hen hade för många aktuella ärenden. Just sådan bakgrundsfakta är ett exempel som enligt Bryman kan kontextualisera vissa svar och möjliggöra djupare analyser (Bryman 2011, s.419) Redovisningen av dessa brister får anses öka studiens pålitlighet. Även om större variation och ytterligare bakgrundsfakta hade varit positivt är bedömningen är att bristerna trots allt inte haft alltför negativ inverkan på analysen.

I övrigt bestod urvalet av socialsekreterare i olika åldrar, tre män och två kvinnor, med varierande arbetslivserfarenhet. Ahrne och Svensson (2015, s.21) menar att respondenterna kan tänkas känna en begränsning i huruvida de kan vara öppna och ärliga i de tankar som kan vara av kritiskt karaktär om kontakt till dem går via någon ansvarig de är i underordnad ställning till. Detta problem har undvikits då kontakt tagits direkt med de berörda socialsekreterarna. I ett fall har respondenten vidarebefordrat information och intresseanmälan till kollegorna.

4.5 INTERVJUPROCESS

Intervjuerna ägde rum på respektive socialsekreterares kontor och samtliga intervjuer spelades in på min mobiltelefon. Inspelningarna lagrades i molnet vilket även gick att tillgå via min privata dator som en extra säkerhet. Transkriberingen av intervjuerna skedde inom en dag till separata Word-dokument för att undvika att detaljer av betydelse som kanske var ohörbara på inspelningen skulle gå förlorade.

Kvale och Brinkmann (2014, s.90-91) menar att ett bra sätt att lära sig intervjutekniken är genom att utföra en utskrivningsuppgift, det vill säga en transkribering. Lärdomar man kan dra av detta kan vara att upptäcka när följdfrågor bör ställas, upptäcka ämnen som är etiskt känsliga och vilka sorters frågeformuleringar som verkar mest fruktbara. Jag gjorde därför ett medvetet val att genomföra tre intervjuer till att börja med och arbeta vidare med reflektioner kring metodval och intervjuprocess en tid innan de två slutliga intervjuerna genomfördes. På detta vis lärde jag mig mer kring intervjutekniken, vilket bland annat visade sig genom att de två senare intervjuerna varade i genomsnitt 10 minuter längre. Vid de två senare intervjuerna hade jag verktygen för att fördjupa vissa frågeställningar ytterligare och kände större säkerhet i att ställa direkta frågor utan att de var ledande. Materialet som producerats har därmed blivit mer tillförlitligt ju längre i intervjuprocessen jag kommit. Samtidigt har liknande mönster kunnat upptäckas i de två senare intervjuerna som i de första, vilket indikerar att

tillförlitligheten varit hög även i inledningsskedet.

Kvale och Brinkman (2014, s.186) menar att kvalitativa forskare med fördel kan anta en hypotesprövande ansats i delar av en intervju. Med detta menas att forskaren genom en kombination av direkta frågor, motfrågor och sonderande frågor utmanar respondenten i att utveckla djupare resonemang. Det ger forskaren tydligare fingervisningar kring lämpliga val av teorier för analys. Vid de två senare intervjuerna tillämpades detta angreppssätt i de delar av intervjuerna där respondenterna lyfte fram exempel ur arbetslivet. Genom att våga hålla fast vid ett specifikt exempel med hjälp av frågor som; Hur gör du då? Varför gör du så? Hur tror du klienten upplever det? Eller, vad är nackdelarna med ditt handlande? framkom nyanserad och innehållsrik information som jag misstänkte kunde vara i linje med tidigare respondenters svar.

4.6 BEARBETNING OCH ANALYS

Första steget i bearbetning av data och analys var att transkribera intervjuerna och börja bekantas med materialet efterhand som insamlingen skedde. Vid läsningen av datan följdes Brymans rekommendationer kring att uppmärksamma repetitioner av teman. Även likheter och skillnader samt motstridigheter mellan olika respondenter och i den enskilde respondentens svar var viktiga att lyfta. Dessutom bör även "saknad data" (ämnen som respondenterna inte berör) och teorirelaterat material (använder respondenterna sig av särskilda begrepp eller teorier i sina svar?) uppmärksammas (Bryman 2011 s.529-530.). Begrepp, teman och vardagsexempel ifrån de olika intervjuerna spaltades ner i tre kolumner: likheter, skillnader och oklarheter, som en form av preliminär kodning. Därefter skedde en genomgång av den insamlade datan flertalet gånger för att säkerställa att ingen viktig information gått förlorad eller annan tolkning av samma begrepp kunnat göras. Upptäckten av olika mönster och avvikelser från etablerade mönster gav indikationer på vilka teorier som kunde tänkas vara tillämpliga för att besvara studiens frågeställningar.

Efterhand som teorival blev tydligare skedde en avskalning av data. Bryman lyfter fram vanliga problem rörande kodning, och menar att risken för förlorad kontext vid kodning är ett sådant (2011, s. 526). Centralt i min kodning blev de olika exemplena från arbetslivet som respondenterna lyfte fram. För avskalning av data var därför bevarande av kontext kring det givna exemplet viktigt att bevara tillsammans med de utsagor som var motsägelsefulla och bekräftande. Även här intogs en restriktiv hållning på grund av begränsningar i uppsatsen omfång. Under intervjuerna framkom även en mängd annan intressant information kring

socialsekreterarens yrkesroll och önskemål om förändringar i arbetet på ekonomiskt bistånd i stort. Denna information hade mycket väl kunnat vara underlag för ännu en intressant studie men uppfattades i kodningen vara för avskilt ifrån studiens syfte att det selekterades bort.

Bryman lyfter även problemet att kodningen kan resultera i ett störande av ett narrativt flyt, då citat blir anpassade och fragmenterade (2011, s.526). För att göra uppsatsen mer läsvänlig har citat i viss mån anpassats genom att vardagliga uttryck som inte bedömts ha någon betydelse för meningens innebörd tagit bort. Exempelvis är ord eller ljud som: “alltså, typ, liksom, hmm”, inte citerade, liksom återupprepningar av ord i följd efter varandra. Talspråkliga formuleringar är bibehållna för att bibehålla autenticiteten i det producerade materialet och skapa en känsla av närhet till respondenternas resonemang för läsaren. En övervägning har därmed gjorts kring ökad läsvänlighet i förhållande till fragmentering av narrativt flyt och bevarad autenticitet.

4.7 ETISKA ÖVERVÄGANDEN

De forskningsetiska principerna som antagits av vetenskapsrådet säger bland annat att “människors välfärd skall ges företräde framför samhällets och vetenskapens behov”(Ahrne & Svensson 2015, s.29). Vad som innefattas i avvägningen beror på en mängd olika faktorer. De etablerade forskningsetiska principerna menar att ett av dessa är principen om informerat samtycke och konfidentialitet. Det vill säga att informanter ska ges information om studiens innehåll och syfte och själva bestämma om de vill medverka. Informanternas integritet och rätt till anonymitet ska respekteras så långt möjligt och individer ska inte gå att identifiera för utomstående. Viktigt är att även beakta och informera om nyttjandekravet. Det innebär att inhämtad information enbart används för forskningsändamål (Vetenskapsrådet 2002).

Studien har relevans för socialt arbete och vill belysa klientens självbestämmanderätt och integritet utifrån socialsekreterares perspektiv. I förlängningen får sådan kunskapsutveckling även anses ha positiv effekt för klienter inom ekonomiskt bistånd vilket ger fog för allmännyttan som undersökningen har. Samtidigt har åtgärder för att skydda intervjuobjekten vidtagits. Respondenterna har inför intervjuerna fått skriva under ett informerat samtycke (Bilaga 2: Informerat samtycke) som styrker att de fått studiens syfte förklarat för sig. De har även informerats om att deltagandet är frivilligt och kan avbrytas när som helst under processens gång. Även nyttjandekravet har framhållits, vilket innebär att den insamlade datan enbart kommer användas i studiens syfte. Efter utförd transkribering av intervjuerna raderades

inspelningarna omedelbart från min telefon och molninlagring. Informanternas kontaktuppgifter samlades in i syfte att kunna delge dem uppsatsen när den är klar.

Deltagarna har även informerats om vilka åtgärder som vidtas för att säkra deras anonymitet så långt som möjligt. Socialsekreterarna nämns inte vid deras rätta namn eller ålder då detta inte bedöms ha relevant för resultatet eller analysen. Bakgrundsinformation i form av tidigare arbetslivserfarenhet har omnämnts för att påvisa variationen av respondenternas erfarenheter och öka autenticiteten. Detta har intervjupersonerna blivit informerade om även innan intervjun och samtyckt till. Vissa detaljer i bakgrundsinformationen har omskrivits i syfte att avidentifiera informanterna så långt som möjligt. En avvägning har gjorts kring vilka detaljer som får anses kunna ändras utan att gå miste om den analytiska poängen och den insamlade datans autenticitet. De två kollegorna som deltog i min pilotintervju har informerats om studiens syfte och förstått vad syftet med just deras deltagande inneburit. Eftersom ingen dokumentation kopplat till någon specifik person förekommit i detta skede har skriftligt samtycke inte begärts. För transparens har en diskussion förts med dessa kollegor efteråt där jag förklarat vilka delar av deras diskussion som var fruktbara för min studie.

Studiens ämne får anses vara av känslig natur ur den aspekt att socialsekreterare är skyldiga att säkra klientens självbestämmanderätt och integritet enligt lag. Att då delge exempel på när man som professionell ansett sig brista på denna punkt eller uttrycka andra åsikter som kan antas gå emot gängse uppfattningar om ett gott arbete kan vara känsligt. Därför har det informerade samtycket och respondenternas delaktighet kring vilken personlig information som får anses vara värd att dela varit särskilt viktigt att framhålla i studien.

4.8 BETYDELSEN AV FÖRFÖRSTÅELSE

Kvale och Brinkmann skriver: "att intervju är en aktiv process där intervjuare och intervjuperson producerar kunskap genom sin relation" (2014, s.34). Intervjun är alltså intersubjektiv och social, och intervjuobjektet och forskaren producerar kunskap tillsammans. Betydelsen av mitt deltagande som forskare i produktionen av data är därför värt att reflektera kring.

Intresset för ämnet springer ur mina egna tankar kring upplevelsen av svårigheter i det sociala arbetet inom ekonomiskt bistånd. Bryman lyfter att det finns fördelar med att som forskare ha god kännedom om det fält man studerar. Det innebär en förförståelse för vissa

begrepp och rutiner som hör till det vardagliga arbetet vilket innebär att liten tid av samtalen behöver ägnas åt att förklara dessa (Bryman 2011, s.88). Ett mer etiskt svårdefinierat område är användandet av personliga attribut som forskare, vilket kan utmana intervjupersonerna till att berätta mer än de tänkt berätta eller uppleva frågor som obehagliga (Bryman 2011, s.140). Då studiens fokus kunnat vidröra etiskt känsliga frågor har jag funnit fördelar i att kunna närma mig respondenterna utifrån egna erfarenheter. Det har inneburit en avdramatisering av vissa kontrollrutiner som möjligtvis kunnat uppfattas som "fel" och därmed möjliggjort mer öppna och ärliga svar. Samtidigt har det inneburit vissa svårigheter i det etiska övervägandet. En rädsla har infunnit sig i att påverka studiens tillförlitlighet negativt eller orsaka respondenterna obehag genom att uppfattas som att jag utgår ifrån personliga åsikter när jag ställer kritiska frågor. Ett sådant återkommande tema har exempelvis varit då respondenterna reflekterat kring begränsat handlingsutrymme på ett vis som inte stämmer överens med den erfarenhet av handlingsutrymme jag har i mitt arbete.

4.9 PRESENTATION AV RESPONDENTER

Magnus, arbetat som ekonomihandläggare i 10 år. Tidigare erfarenhet av arbete med klienter i missbruk och våld i nära relationer.

Milla, långvarigt kommunanställd. Över 20 års erfarenhet av arbete inom kommunen, både som arbetsledare och inom myndighetsutövning.

Leo, nyexaminerad socionom, arbetat som ekonomihandläggare i drygt ett halvår. Tidigare främst erfarenhet av arbete inom turismsektorn.

Kim, arbetat med ekonomiskt bistånd i ett halvår. Relativt nyexaminerad socionom, tidigare erfarenhet av säkerhetsarbete.

Abdi, arbetat som ekonomihandläggare i 6 år. Tidigare erfarenhet av arbete med barn och unga inom myndighetsutövning och behandlande verksamheter.

Respondenternas fingerade namn är kursiverade genomgående i analysen för förenklad urskiljning.

5. RESULTAT OCH ANALYS

“När man lever på ekonomiskt bistånd och man har barn så tycker jag att det är jätteviktigt att hyran ska betalas och barnen och den vuxne förstås har någonstans att bo. Nummer två är att det finns mat på bordet till alla. Det är klart att dem får använda sina egna pengar. Men lägger man tusentals kronor på djurmat till exempel... jag kan bli irriterad” (*Kim*)

Citatet ovan belyser kärnan i det dilemma som studien har sin utgångspunkt i. Var går gränsen för klientens fria förfogande över sitt bistånd? Hur kan det komma sig att tillfälle ges för irritation eller reaktion för hur socialtjänstens klienter spenderar sina pengar? Just barn lyfts som en särskilt skyddsvärd grupp av respondenterna och funderingar kring barnfamiljer i behov av försörjningsstöd framträder som särskilt utmanande. Hur kan detta förstås? Milla säger bland annat:

Jag har väl hjärta i andra ärenden också men just när det blir barn, då tror jag att för mig ökar svårighetsgraden lite att tänka... alltså då vill jag gärna sväva utanför boxen lite för dem barnens skull.” (*Milla*)

Att spendera biståndet på casinospel, dyra mobilabonnemang och märkeskläder är andra exempel där respekt för klientens integritet och självbestämmande tycks bli problematiskt att förhålla sig till. Men vad grundar sig irritationen som Kim beskriver i? Hur kan Millas vilja att “sväva utanför boxen” när det gäller barn förstås? Och vad är det egentligen som provocerar kring hur biståndsberoende klienter väljer att spendera sina pengar? Med hjälp av Järvinens tillämpning av begreppen pastoralmakt, doxa och värdiga och ovärdiga klienter diskuteras socialsekreterarnas beskrivningar av dilemmat i att respektera klientens självbestämmande och integritet i en kontrollerande myndighetsutövning. För att göra det behöver vi först förstå vad självbestämmanderätt och integritet innebär.

5.1 SJÄLVBESTÄMMANDE OCH INTEGRITET - EN DEFINITION

Samtliga respondenter uppger att klienters självbestämmanderätt och integritet spelar en stor roll i det vardagliga arbetet på ekonomiskt bistånd. Milla menar att självbestämmande är en förutsättning i mötet med klienten och förenat med det ansvar som klienten har för sitt eget liv. Hon menar att hennes roll som socialsekreterare är att vara:

“[...]den här som stöttar upp till att klienten ska kunna ha ett självbestämmande, eller som jag sa innan, ta sitt ansvar. Så man inte tar över och varken bestämmer åt en eller tar över nåt ansvar.” (*Milla*)

De två begreppen tycks emellanåt även vara svåra att särskilja och tillämpas omväxlande med samma betydelse i respondenternas svar. *Magnus* menar att självbestämmande och integritet handlar om “Dels hur mycket dem delar med sig av [...] och sen att man går den väg som klienten vill”. *Abdi* menar att självbestämmande främst handlar om att:

”låta klienten vara den som styr för ofta vet människor själva bäst om sina begränsningar” medan integritet främst beskrivs som “att låta klienterna äga sin vardag och sitt liv även om de är aktuella här. Det handlar väl om att inte utreda mer än nödvändigt egentligen.” (*Abdi*)

Blennerger likställer i viss mån självbestämmande med den enskildes rätt att välja inriktning för sitt liv och vara delaktig i de beslut som rör personen. Integritet i sin tur beskrivs som rätten till en privat sfär och en begränsning av den kunskap myndigheter eller utomstående kan begära att få veta om en individ. Självbestämmande förutsätter därmed respekt för en persons integritet, varför begreppen är svåra att skilja åt utifrån begreppens innebörd i det sociala arbetet (Blennerger 2005, s. 196-197).

Samtidigt lyfts självbestämmanderätt och integritet som två värden som står i ett motsatsförhållande till de krav och riktlinjer som socialsekreterarna arbetar utifrån. *Magnus* menar att det finns utrymme för socialsekreterarna att respektera klienter självbestämmande och integritet, men bara till viss del. ”Inte helt och hållet förstås eftersom vi sätter krav på olika sätt” (*Magnus*). Även *Leo* resonerar på följande sätt:

“Alla dem här kraven som vi ställer på att dem ska lämna in och redovisa, det kan ju bli ett krav som man kanske prioriterar i första hand snarare än att man ska hitta sin väg ut från socialtjänsten, vilket dem vill egentligen då om de fick bestämma.” (*Leo*)

Denna problembild går att återfinna i Blennergers resonemang. Den rad uppsättning av regler och riktlinjer som socialpolitiken ålägger det sociala välfärdsarbetet att lyda under gör att tillämpningen av självbestämmande och integritet i socialt arbete ofta innebär komplexa överväganden av olika handlingsalternativ (2005, s. 194-195).

För att fördjupa socialsekreterarnas resonemang kring klienters självbestämmanderätt och integritet behöver vi resonera kring de exempel som lyfts fram där

självbestämmanderätten och integriteten riskerar att åsidosättas. Vi behöver även förstå hur åsidosättandet av denna rätt förklaras och legitimeras. Järvinens teoribildning kring kombinationen av begreppen pastoralmakt och fältets doxa möjliggör en sådan fördjupad förståelse.

5.2 TVÅ EXEMPEL

I följande avsnitt presenteras socialsekreterarnas resonemang och erfarenheter kring kontroll av kontoutdrag och klientnära arbete. Dessa två exempel utgör grunden för en fördjupad analys som visar på hur pastoralmakten och doxan samverkar.

5.2.1 KONTOUTDRAG

Kontrollmöjligheterna för socialsekreterarna är många. För att hålla fast vid analysens inledande citat kommer följande del fokusera på just kontoutdraget som kontrollmedel för socialsekreterarna. Det ekonomiska biståndet är förenklad beskrivet uppdelat i två delar. Den ena delen avser riksnormen som utgör summan för personliga kostnader och gemensamma hushållskostnader för varje enskild individ i ett hushåll. Beloppet bestäms av regeringen inför varje nytt kalenderår. För en ensamstående vuxen person uppgår beloppet till 4160 kronor år 2020 (Socialstyrelsen 2020). Den andra delen består av behovsanpassade kostnader upp till en kommunspecifik högsta godtagbar gräns och avser bland annat boendekostnad, hushållsel, arbetsresor och hemförsäkring. Riksnormen avser täcka kostnader för bland annat mat, kläder och skor, fritid och lek, hygienartiklar och telefoni (SoL 4:3). Beloppen i de olika posterna grundar sig på pris- och konsumtionsundersökningar som utförs av Konsumentverket och gäller som minimibehov för de kostnader som normen ska täcka (SKR 2019a).

Mot bakgrund av grundstrukturen för det ekonomiska biståndet fastställer trots allt Socialtjänstförordningen (2001:937) inga enskilda belopp för de poster som innefattas i riksnormen. Individen är istället fri att förfoga över riksnormen efter eget behov (Socialstyrelsen 2019a). Samtidigt medför en kontrollmetod såsom begäran av kontoutdrag en insyn i klientens ekonomi på ett sätt som möjliggör en skärskådning av hur individen väljer att förfoga över sina utgiftsposter. Syftet med begäran av kontoutdrag framträder enhälligt som ett sätt att kontrollera att klienten inte har dolda inkomster:

“Det är i princip inkomster vi är ute efter. Särskilt hos ungdomar kan det förekomma mycket swishar som inte redovisas annars”(Abdi)

Övriga respondenter intygar att inkomster är det väsentligt att undersöka. En respondent framhåller även möjligheten att kontrollera att hyra och el blivit betald för de klienter som har svårigheter att sköta sin ekonomi. Samtidigt har nästan samtliga respondenter exempel på hur kontoutdragen kan medföra dilemman i respekten för klientens självbestämmande och integritet.

“Om man ser till exempel att det är en person som spelar online jättemycket så är det ju nånting som vi ser och kanske lägger märke till. Eller där är väldigt mycket köp på systembolaget och så, då hamnar man ju i det här [...] dem är ju liksom lite tvingade att visa nånting som tyder på nånting annat.” (Magnus)

Magnus exempel visar hur något som inte är syftet med granskning av kontoutdrag, nämligen utgiftsposterna, ändå kan ha en tendens att fastna i minnet hos socialsekreteraren och orsaka en “tvingande” situation för klienten. Just kartläggning av olika mönster i utgifterna tycks vara av intresse för socialsekreterarna. Leo berättar att det kan vara av intresse att upptäcka mönster i casinospelande till skillnad från att kartlägga var individer handlar sin mat. Abdi berättar i sin tur om hur han kan bli förbryllad och ifrågasätta klienters prioriteringar om de inte får sin ekonomi att gå runt. Särkilt när kontoutdragen visar att pengar läggs på “[...] dyra mobilabonnemang, mycket internetköp och avbetalningar på det ena och det andra” (Abdi).

Varför blir socialsekreterare irriterade eller förbryllade över vissa konsumtionsmönster de ser bland klienter? Varför är det intressant för dem att upptäcka mönster i klienternas spel- eller alkoholvanor, när syftet med kontoutdrag tidigare beskrivits som främst kartläggning av inkomster? Järvinen (2002) menar att pastoralmakten bygger på en närgående analys av människans problem och svagheter. Hur problem, svagheter och vad “klientens bästa” därmed rimligen bör vara kan dels formuleras genom pastoralmaktens verkan. Den ger socialarbetaren befogenhet att vara “expert” på problemformuleringen och tillåter denne att granska den hjälpsökande utifrån en uppfostrande hjälp. Hjälpen bygger på idéer kring såväl individens som allmänhetens bästa (Järvinen 2002, s. 286). De mönster som socialsekreterarna letar efter i sina närgående analyser är tecken på spel- och alkoholmissbruk eller vårdslöshet i hanteringen av sin ekonomi. Alltså tillstånd som inte är att betrakta som önskvärda i ett välfärdssamhälle. Samtidigt är även viktigt att framhålla att pastoralmakten är en makt som bara går att utöva med en aktiv medverkan av den som utsätts för den. Det innebär dock inte

en medveten eller frivillig underkastelse (Järvinen 2002, s.284). *Magnus* delger ett exempel på hur klienter medverkar till att underlätta kontroller mer än vad som är nödvändigt:

“Dem lämnar ju in kontoutdrag. Dem har ju rätt att mörka eller vad ska man säga, dölja köp dem har gjort. De kan inte dölja summor och så men de kan mörka vad det är dem har handlat. Med det är ingen som gör det. Jag tror inte man vet om det ens som klient”. (*Magnus*)

Fenomenet går även att förstå utifrån resonemang om den doxiska makten inom fältet ekonomiskt bistånd. Att människor som lever på ekonomiskt bistånd blir beviljade pengar enligt en miniminivå baserat på normalkonsumtion framgår i socialstyrelsens dokument (Socialstyrelsen 2020). Även om individens frihet att disponera biståndet som avser riksnormen framgår tydligt (Socialstyrelsen 2019a) återfinns föreställningar om vad det lilla ekonomiska utrymme man har att förfoga över rimligen bör eller inte bör spenderas på. Djurmat och dyra mobilabonnemang är inte “dåliga” utgifter per definition. Likväl tyder inte köp på systembolaget eller casinospel online per automatik att klienten har ett missbruk. Järvinen menar att doxan inom ett specifikt fält bidrar till vissa föreställningar kring olika fenomen eller handlingar, som kan ha en helt annan innebörd och förstås annorlunda i ett annat fält. Doxan möjliggör och begränsar dess aktörers handlande genom att kategorisera dessa som “fel” eller “oönskade” (Järvinen 2002, s.291). På så vis ger doxan socialsekreterarna förutsättningar att ifrågasätta vissa konsumtionsmönster och definiera vad ett “normala” eller “onormala” konsumtionsmönster kan vara tecken på, även om det utifrån sett kan tyckas vara på lösa grunder.

Doxan är inte att förstå som ett neutralt fält baserat på objektiva sanningar. Snarare har handlingsmönster och föreställningar om rätt och fel säkrats genom upprepning. Doxan tenderar därmed att även hos sina nykomlingar snabbt förankra rådande uppfattningar och problemdefinitioner som självklara (Järvinen 2002, s.283). *Leo*, en nyexaminerad och relativ nyanställd socialsekreterare berättar om hur han förhåller sig till att en klient spenderar sitt bistånd på casinospel, och sen vill göra en nödansökan om extra bistånd:

”Vi har ju varje vecka ett möte där man kan ta upp ärenden som man kanske tycker är jobbiga, som man inte vet hur man ska förhålla sig till. Och det här kan ju vara ett bra exempel att ta upp. Att den här personen har spenderat så här mycket på casino, så kan man kanske ifrågasätta om personen ska ha ett avslag eller inte, för det jag tycker är lite kan mina kollegor tycka är jättemycket. Så jag tror det är jätteviktigt att

ha en dialog med sina kollegor kring hur man resonerar. Då blir man kanske säkrare i sin bedömning också.” (*Leo*)

Leos citat visar ett tydligt exempel på hur doxans mekanismer kan förankra sig i även hans bedömning av klientens rätt till bistånd. Vad som är mycket eller lite att spendera på casinospel är inte objektivt klarlagt, *Leo* berättar själv att han och kollegorna kan vara av olika åsikt i frågan. Doxan klargör dock att casinospel är ett ämne som är relevant att diskutera, eftersom de sätt på vilka en klient ska kontrolleras blir fastlagda genom lagar, regler och rutiner (Järvinen 2002, s.286). Sedan 2018 är det enligt lag klarlagt att socialnämnden är skyldiga att arbeta förebyggande och motverka missbruk av spel om pengar (SoL 3:7), vilket desto mer bidrar till att legitimera åsikter om klienters spelande. Preston-Shoot (2011) pekar i sin studie på nyexaminerade socionomers osäkerhet i att förhålla sig till etiska värderingar i det sociala arbetet vid upplevd press kring budgetering eller byråkratiska regelverk. Nyexaminerade socionomer tenderar att falla tillbaka på byråkratins mer strikta tolkningsramar och i viss mån åsidosätta etiskt kritiska reflektioner. Det reproducerar en allmänt enhetlig okritisk hållning då många socialarbetare med tiden tenderar att bli överdrivet befästa till de byråkratiska arbetsmetoderna.

Leos citat mot bakgrund av Preston-Shoots studie (2011) är ett exempel på hur doxans förståelse och förklaringsmodell kring klienters spelande kan säkras och reproduceras. Doxan stabiliseras genom att uppfattningar som tillkommit av tillfälligheter upprepas tills de får status som självklara (Järvinen 2002, s.283). Ingen lagtext uttrycker ett exakt belopp för vad som får anses vara “mycket” eller “lite” spelande. Däremot ges förutsättningar för ett naturligt ifrågasättande och en nästan intuitiv reaktion om klienter spenderar sitt bistånd på vissa saker. Genom att aktörerna inom fältet, det vill säga *Leo* och hans kollegor, i samförstånd ifrågasätter klientens rätt till akut bistånd i förhållande till casinospelande, bidrar de även till att upprätthålla doxans föreställningar och idéer om socialsekreterares befogenheter att ifrågasätta vissa sätt som klienten kan välja att spendera sina pengar.

Fortfarande kvarstår dock dilemman att gränsen för vid vilket belopp socialsekreteraren bör reagera inte är konkret specificerat. *Leo* menar att han inte agerar i frågan förrän det kommer på tal att klienten vill ansöka om extra bistånd. *Kim* och *Abdi*, som berättar att de kan reagera på djurmat respektive dyra mobilannonser och dyra levnadsvanor, menar att de ofta inte agerar på informationen alls. *Kim* berättar:

“Ibland så säger jag ingenting överhuvudtaget om det här och försöker bara slappna av i mig själv. Så länge allt verkar flyta så är det ju viktigt med klientens självbestämmande för sin egen ekonomi, så är det ju.”(Kim)

Likväl uppstår en känslomässig reaktion; irritation, förvåning och förundran över klientens val. Trots att de olika exemplen som lyfts är varierande är kärnan hos socialsekreterarnas reaktioner densamma, därmed vore en förklaringsmodell som pekar på privata åsikter och personligt tyckande en förenkling. Snarare kan vi förstå socialsekreterarnas resonemang, föreställningar, antaganden och känslouttryck som pastoralmakt och doxa i ett samspel.

Pastoralmakten inte en ond makt per se, den vill väl i sitt maktuttryck och förhåller sig till det allmänna goda som även innefattar medborgarnas rätt till självbestämmande och integritet. Doxan i sin tur klargör inte bara regler och förhållningssätt som är inkräktande på individens privatliv, den gränsätter även socialarbetarnas handlingar mot vad som är att se som acceptabelt inom fältet (Järvinen 2002, s.284). Någonstans finns en gräns där kontrollen och makten socialsekreteraren har gått från att vara välvillig till att bara bli inkräktande, vilket socialsekreterarna förhåller sig till. En tolkning av *Kims* citat ovan kan innebära att hjälp och kontroll alltid bör utgöra ett förhållande i balans; så länge allt flyter och klienten inte vill ha mer hjälp, är det inte legitimt med ytterligare kontroll och därmed viktigt med självbestämmande. Däremot kan pastoralmaktens inflytande över det vardagliga arbetet inte undkommas helt, klienten är alltid förpassad till kontrollåtgärder med målet “det allmänna goda” oavsett. Precis som Järvinen skriver är mötet mellan klient och system är aldrig möte mellan två jämställda parter. Det är ett möte i ett ‘moraliskt universum’ där klienten är förpassad till anpassning och samarbete på doxans villkor (2002, s. 290)

5.2.2 KLIENTNÄRA ARBETE

Bortsett från det mer administrativa utredningsförfarandet som kontoutdragen får vara ett exempel för, lyfter socialsekreterarna även exempel ur klientmötet som synliggör svårigheter i att respektera klienters självbestämmande och integritet. Dessa exempel aktualiserar Järvinens begrepp värdiga och ovärdiga klienter. Samtliga respondenter påtalar vikten av att skapa en god relation till klienterna för att kunna utföra ett gott socialt arbete med syftet att stötta klienterna ut i självförsörjning. Abdi berättar:

“Relationen är ju superviktig, verkligen. Både för dem som är här tillfälligt och de som är här långvarigt, att jag kan känna att vi arbetar tillsammans klienten och jag. Vi ska få dem härifrån tillsammans, det ska inte bara vara jag som knuffar ut dem härifrån.” (*Abdi*)

I Svenssons (2001) undersökning av relationen mellan övervakare, handläggare och klienter inom kriminalvården (i Järvinen 2002, s. 287) synliggörs den komplexa relation som råder mellan klient och system. Likt det ekonomiska biståndet utgör kriminalvården ett fält med sin specifika doxa. Även om medlen som används och avgränsningen av klientelet är olika, delar kriminalvården och ekonomiskt bistånd ett gemensamt mål; de vill förändra sina klienters livssituation. Kriminalvården vill påverka kriminella till ett liv fritt från kriminalitet. Socialtjänstens enhet för ekonomiskt bistånd vill motivera och lotsa vidare bidragsberoende personer till självförsörjning. “Att komma klienterna nära är då också det viktigaste målet för övervakarna, eftersom närhet är en förutsättning för påverkansarbete” (Järvinen 2002, s.287) Påverkansarbetet i sin tur syftar till att säkerställa klientens bästa som sällan går emot klientens egna intressen. Men påverkansarbete kräver först och främst att klienten går med på att bli påverkad och definierar målet med relationen på samma sätt som kriminalvårdaren (eller socialsekreteraren) gör. Det i sig blir ett uttryck för pastoralmakten utifrån Järvinens (2002) förståelse av begreppet. Det blir en hjälp som ges i utbyte mot kontroll och en tvingande förståelse av målet på socialarbetarens premisser.

Denna typ av närhet återfinns som eftersträvansvärd i samtliga respondenters svar. De menar att en god relation underlättar kommunikationen, ökar tilliten och förtroendet som klienten känner för socialsekreteraren. Därmed minskar motståndet från klientens sida. Den väcker däremot tveksamheter kring klienters självbestämmande och integritet. På frågan om socialsekreterare tror att relationen är viktig även för klienterna svarar bland annat *Leo*:

“Nej den är ju inte viktigt för vissa för att dem har ju inget val, dem behöver ju pengar[...] Man kan se det som frivilligt för vi tvingar ju inte nån, men egentligen är det väl inte det för de har inga andra val. Vissa som kommer hit är ju då inte alls motiverade, de vill ju inte träffa mig och det får man ju respektera nånstans. Samtidigt är det en utmaning att jobba med människor som inte är motiverande och inte ens vill träffa mig.” (*Leo*)

Bara själva kontakten med socialtjänsten är enligt citatet ovan att se som tvingande, i den mån att klienterna sällan har andra val. Studier har visat att klienter ofta upplever kontakt med

myndigheter för socialt arbete som skamfyllt och påtvingat (Löfgren, Forsberg & Tilander, 2003; Ulmestig & Panican 2016; Preston-Shoot 2011). Klienter för ekonomiskt bistånd tycks vara särskilt benägna att beskriva en upplevd maktobalans även i mötet med den enskilde handläggaren. I ett bidragsberoende finns ofta inga andra möjligheter till försörjning, vilket även *Leo* ger uttryck för. Därmed blir frågan om ytterligare närhet i form av en ömsesidig tillitsfull relation än mer tveksam i förhållande till klientens självbestämmande och integritet.

Några av respondenterna beskriver att de på sin arbetsplats arbetar med ett administrativt verktyg kallat "kartläggningen", som fungerar som en mall utifrån vilken socialsekreterarna fyller på med information kring klientens olika livsområden. De socialsekreterare som inte har ett specifikt administrativt verktyg pratar ändå om informationsinsamling kring klientens livssituation i liknande termer:

"När vi träffar klienterna på nybesök, det är ju när dem gör sin första kontakt med oss liksom så bokas dem in där, då gör vi en kartläggning och det är så många ingående frågor. Det är ju om hälsa och missbruk. Utbildning och arbetslivserfarenhet det är kanske inte så laddat. Men vi ska även fråga kring deras barn och vi ska fråga kring om dem är utsatta för hot och våld."(*Magnus*)

Närheten, de ingående frågorna och det detaljerade kartläggandet av klienternas liv är att se som ett av pastoralmaktens uttryck (Järvinen 2002, s.283). Socialsekreterarna kräver grundlig information om alla sina klienters liv för att på så sätt kunna kategorisera och ordna klienterna som just klienter och hjälpsökande. Det innebär en kontroll och överblick över klienternas samtliga livsområden i syfte att lokalisera individens svagheter och problem. Denna närhet visar sig genom socialsekreterarnas erfarenheter även vara grogrund för ett svårt dilemma, vilket aktualiserar Järvinens begrepp värdiga och ovärdiga klienter (Järvinen 2002a).

Järvinen (2002a) menar att det moderna sociala arbetet bygger vidare på moraliska föreställningar om hur en klient bör vara för att anses värdig pastoralmaktens välvilja. Engagemanget, sympatin och hjälpen kan i praktiken skilja sig åt beroende på klienttypen. Det förefaller vara klientens ansvar att övertyga socialarbetaren att den behöver hjälp, och att sedan göra sig förtjänt av hjälpen genom att agera och reagera korrekt (Järvinen 2002a, s.80). *Leo* lyfter ett intressant exempel på kategorisering av någon som kan förstås som en "ovärdig" klient inom ekonomiskt bistånd:

"Man kan inte undgå att vi socialsekreterare har också värderingar. Vi har också fördomar. Jag kommer ihåg att jag hade en kollega här innan som sa det att hon hade

haft en bra allians med en klient, och sen efter en tid så fick hon reda på att den här personen hade varit dömd för våldtäkt. Då kunde hon inte fortsätta med den här klienten för att det stred mot alla hennes värderingar och det är ju en utmaning. Dem klienter jag träffar, jag vet ju inte allt dem har gjort tidigare. Men hade jag kanske vetat att en person gjort nånting väldigt grovt då finns ju alltid en risk att jag inte hade orkat hålla mig professionell i bemötandet.”(Leo)

Exemplet synliggör det komplexa i att avkräva klienterna på öppenhet och en vilja att skapa en tillitsfull relation med sin socialsekreterare. Den klient som är värdig vinner socialarbetarens engagemang. Kategorisering av klienter och benämningen av socialsekreteraren som “specialist” på att erbjuda viss form av stöd leder även till uteslutning av vissa grupper (Järvinen 2002, s.297). Klienten i *Leos* exempel som förvisso är hjälpsökande och går med på att vara öppen kategoriseras ändå som ovärdig på grund av sin bakgrund. Socialsekreteraren i *Leos* exempel finner det omöjligt att upprätthålla en professionell relation till klienten i fråga. Situationen tycks inte falla inom ramen för det stöd socialsekreteraren förväntas erbjuda i utbyte mot närhet och kontroll. De klienter som är värdiga i form av att vara motiverade och “bara” har problemet arbetslöshet beskrivs som mindre komplexa att förhålla sig till. Idéer om hur utredningar som riskerar att kränka denna typ av klienters självbestämmande och integritet ska hanteras uttrycks på följande sätt:

“Man ska inte tvinga sig på människor det får man ju inte göra. Alla är ju inte missbrukare eller har psykisk ohälsa i den omfattningen eller sådär. En del är ‘bara arbetslösa’. Då kan det vara en frisk inställning att vilja klara sig själva.” (Kim)

När det däremot gäller klienter som inte är samarbetsvilliga, lägger sina pengar på fel saker, eller är dömda för vissa typer av brott är självbestämmande och integritet inte lika lätta att tillvarata. *Leos* berättelse om klienten som varit dömd för våldtäkt är ett exempel där socialsekreteraren såg det omöjligt att upprätthålla en professionell relation. Föräldrar som spenderar mycket pengar på djurmat enligt *Kims* tidigare utsaga är ett exempel där respekt för integriteten genom att inte utreda kontoutdragen mer än nödvändigt var svår att upprätthålla. Likaså exemplet med *Abdis* ungdomar som prioriterar sin konsumtion på ett sätt som han tycker är märkligt. Missbrukare, både alkoholiser och spelmissbrukare, framträder som en svår grupp att förhålla sig till när det gäller integritet och självbestämmande. *Magnus* berättar om klient med misstänkt alkoholism:

“Då träffade jag personen och då tog jag upp det. För personen tog inte upp det själv och det kan ju också vara någonting som är väldigt, väldigt känsligt. Jag kunde ju inte innan heller avgöra varför personen inte tog upp det[...] Jag fick förklara att det är jätteviktigt att vi försöker vara öppna och ärliga för att jag ska kunna hjälpa personen på bästa sätt.” (*Magnus*)

Socialsekreterarna tycks framhålla närheten och öppenheten som en förutsättning för självbestämmanderätt och integritet i längden. De menar att klienten ska få goda förutsättningar att kunna leva upp till de krav som ställs, på egna villkor. Genom att kartlägga missbruk, skulder och andra svårigheter så kan val av krav på sysselsättning anpassas. Samtidigt framträder en bild av att ju mer socialsekreterarna begär att få veta om sina klienter, desto mer sårbar tycks klientens självbestämmande och integritet bli. Pastoralmakten bidrar till en kategorisering av klientgruppen för ekonomiskt bistånd som hjälpsökande utifrån vissa premisser, där ingående kontroller och påbud om närhet och öppenhet förekommer. Samtidigt ska varje individs problem vara av en typ och svårighetsgrad som passar kategorin “klienter för ekonomiskt bistånd”, varken mer eller mindre. För de med “mer problem” tycks socialsekreterarna ha svårt att förhålla sig till ett professionellt bemötande och leva upp till löftet om hjälp i utbyte mot närhet. För de som har “mindre problem” och beskrivs som “bara arbetslösa” anses de närgående analyserna och omfattande utredningarna onödiga. Socialsekreterarna lyfter själva de ingående frågorna som exempel på inslag i arbetet som är av integritetskränkande karaktär. Milla säger blanda annat att: “Ibland får man en känsla av att man kräver att få klampa in hos det innersta i en människa.”

“Trots att Sverige har en socialtjänst som betraktar sociala problem som något vem som helst kan drabbas av, är det sociala arbetet fortsatt myntat på klienter som har en avvikande bakgrund, en avvikande livsföring, en avvikande inställning till samhället” skriver (Järvinen 2002, s.295). Det förklarar varför klienter som bedöms ha ett långvarigt biståndsbehov, missbrukare och personer med psykisk ohälsa beskrivs som klienter där ingående frågor och en “påtvingad” relation är mer okomplicerat att förhålla sig till. Samtidigt når pastoralmaktens välvilliga utövning bara till en viss gräns. Det tycks finnas föreställningar kring ovärdiga klienter som ekonomihandläggaren varken förmår att hjälpa eller kontrollera.

Förståelsen för den doxiska makten i arbetet med ekonomiskt bistånd är även här applicerbart. Arbetet förutsätter närhet vilket tycks innefatta en något tvingande kartläggning av förekomsten av hot och våld, missbruk, skulder och kriminalitet. Det förklaras som nödvändigt främst utifrån klientens bästa, för att rätt krav ska kunna ställas och en rimlig

planering ska kunna utformas. Samtidigt är socialsekreterarna inte objektiva hjälpare i ett universum fritt från värderingar om rätt och fel. De verkar snarare i ett fält där vissa klienter definieras som “enkla” och andra som “svåra” utifrån föreställningar om vilka sociala problem och samtalsämnen som ska och bör behandlas utifrån fältets doxa (Järvinen 2002, s. 291) Löftet om ökat självbestämmande och integritet genom öppenhet och klientnära arbete tycks därmed inte vara så självklart.

5.3 DOCTA IGNORANTA OCH DIGITALISERINGEN

Ännu ett intressant exempel förekommer i intervjuerna som är värt att lyfta. Det återkopplar till kontoutdragen som exempel hur fältets doxa tar sig i uttryck. Även om majoriteten av respondenterna beskriver kontoutdragen som ett självklart utredningsmedel, framhåller de även vissa problematiska aspekter som det innebär för klienterna. I ett snart kontantlöst samhälle framhållet respondenterna att det näst intill blir ett obehagligt medel att kunna följa de steg deras klienter tar.

På frågan om granskning och krav på inlämning av handlingar kunde ha någon inverkan på klienter självbestämmanderätt och integritet svarade däremot en av respondenterna:

”Det har jag överhuvudtaget inte tänkt[...] dem har ju valt eller varit tvungna att komma till oss för att de behöver vår hjälp, så att jag bara upplever att det faller sig naturligt att man lämnar ut dem delarna för vi ska kunna (utreda). Jag har inte tänkt på det i förhållande till integritet alls. Jag bara tänker att så gör man, för att så ska det va.” (Milla)

Här är begreppet docta ignoranta värt att lyfta. Det är en doxisk makt som beskrivs som “[...] ett uppfattnings- och värderingssystem som framträder som så naturligt att deltagarna inte längre kan se att systemet är skapat av fältet självt, och att det har tillkommit genom historiska tillfälligheter” (Järvinen 2002, s.283). Att begära in kontoutdrag, fakturor, kvitton och andra handlingar som styrker behovet av bistånd ses som en självklar del av arbetet av förklarliga skäl. Det är så doxan är utformad, hur ska vi annars kunna säkerställa människors behov av och rätt till bistånd?

Respondenterna lyfter själva ett exempel på förändring som kan förstås som en utmaning av denna docta ignoranta. Förändringen lyfts dessutom fram som ett främjande av klienters självbestämmanderätt och integritet. Fyra av fem socialsekreterare arbetar på arbetsplatser

som är igång med en digitaliseringsprocess av det administrativa arbetet på ekonomiskt bistånd. Gemensamt för dessa arbetsplatser är att klienten kommer kunna ansöka digitalt och själv fylla i inkomster och utgifter. Utifrån givna uppgifter utför sedan robothandläggaren en beräkning. Inkomster från andra myndigheter kan fortfarande kontrolleras. Den stora skillnaden består i att man går ifrån rutinen att klienten ska redovisa underlag i form av fakturor, kvitton och kontoutdrag inför varje ansökan. Istället kommer slumpmässiga stickprovskontroller göras. Kim förklarar förändringens eventuella innebörd:

“Men det leder ändå till ett, kan man säga ett salutogent förhållningssätt? Att man hellre litar på klienten än att man ska kolla varje steg de tar.” (*Kim*)

Digitaliseringen innebär en förändrad doxa genom att förändra det rutinmässiga kontrollerandet av vissa handlingar. Genom att omformulera synen på klienten som tillitsfull och villig att göra rätt och redovisa rätt, vilket socialsekreterarna menar, ifrågasätts i förlängningen doxans legitimitet i kontrollmetoderna. Kan en sådan förändring i doxan tona ner pastoralmakten, som Järvinen (2002) menar går hand i hand i det organisatoriska sociala arbetet? Sambandet tycks inte vara så enkelt.

För det första skapar pastoralmakten sina lydiga och följsamma klienter. “Det är emellertid i välfärdsstatens hjälpande, stödjande och vårdande institutioner som de mest disciplinerade subjekt-objektrelationerna uppstår”, menar Järvinen (2002, s.286). Eftersom pastoralmakten inte är en ond makt i grunden, utan en makt som vill väl och lovar välfärd, är det svårt för klienten att värja sig mot den och dess medel. Syftet med maktutövningen ter sig naturlig även för dem. Socialsekreterarna beskriver digitaliseringen och slopandet av vissa kontroller som ett främjande av självbestämmanderätt och integritet för klienterna. Samtidigt säger en av respondenterna:

“Vissa klienter har reagerat och tyckt att det känns jättekonstigt att dem inte ska redovisa. Och då har dem sagt såhär i förhållande till andra ‘men tänk om nån liksom luras, är ni säkra på att ni inte vill?’” (*Magnus*)

Exemplet visar på hur det inte bara är maktens utövare som bidrar till att bibehålla status quo. Precis som Järvinen (2002) lyfter kan denna typ av makt bara utövas med aktiv medverkan av den som utsätts för den. Pastoralmaktens sanningsregimer har därmed bidragit till ett skapande av den enskilda klienten så att den för sig följsamt utifrån idén om hur klienter för ekonomiskt bistånd bör agera. Klienten i fråga anammar och tillämpar själv detta förhållningssätt både i förhållande till sig själv och den stora gruppen klienter för ekonomiskt

bistånd. Detta trots att det riskerar att bidra till minskad integritet och självbestämmande.

En annan effekt av digitaliseringen är minskad tid till administrativt arbete, vilket även det skulle förändra doxans givna ramar för hur arbetet bör och ska bedrivas. Samtidigt är det i linje med idéer om klientnära arbete som något enbart positivt för samtliga socialsekreterare. De positiva aspekterna består i att det ges mer tid att arbeta motiverande till att få ut klienterna i självförsörjning. Vid frågan om denna förändring kan tänkas inverka på klienters självbestämmanderätt och integritet på något vis svarar respondenterna att ökad klientkontakt innebär med inflytande i den enskildes planering och insyn i arbetet och bedömningsprocessen. *Abdi* förklarar:

“Som nu när vi ska träffa klienterna minst en gång i månaden då har man ju tid till att ta till sig deras åsikter om planering, om vad de fick för beslut och så. Och då känner jag att de blir medvetna om processen och hur vi jobbar och tänker på ett helt annat sätt. Vi får en bättre kontakt helt enkelt och bättre kommunikation.” (*Abdi*)

Löfgren, Forsberg & Tilander, 2003 menar att faktorer som tillit, tid, förtroende och transparens ansågs viktiga av såväl klienter som socialarbetare för att ett gott samarbete skulle kunna komma till stånd. Kullberg (2005) lyfter olika exempel som kan bidra till att öka klientens inflytande. Bland annat skulle socialarbetaren vägleda klienten genom information och engagemang, så att klienten i så stor mån som möjligt förstod alla sina möjligheter och begränsningar i rätten till bistånd. Både Löfgren, Forsberg & Tilander (2003) och Kullbergs (2005) exempel på olika strategier och viktiga faktorer för gott samarbete och ökad delaktighet utmynnar i en förståelse av att klienten ska känna sig respekterad. I likhet med respondenternas exempel menar de att ökad klientkontakt resulterar i ökad tillit, delaktighet och medvetenhet. I förlängningen kan denna förändring tänkas innebära ökad självbestämmanderätt och integritet för den enskilde. Men även detta antagande har vissa defekter, vilka diskuteras i efterföljande avsnitt.

5.4 SOCIALSEKRETERAREN - EN OFRIVILLIG MAKTHAVARE?

Respondenternas sätt att beskriva en ökad klientkontakt som ett främjande för ökad självbestämmanderätt och integritet kan förstås genom Lipskys begrepp “street level-bureaucracy” (2010). Lipsky menar att byråkratiska och starkt reglerade organisationer till trots, så har tjänstemannen som är anställd i en offentlig verksamhet stort handlingsutrymme. Den som befinner sig på “street level” arbetar nära klienterna och är i det vardagliga arbetet

långt ifrån den administrativa makten. Socialarbetaren anses därmed ha goda möjligheter till egen tolkning av riktlinjer och kan vara med och forma hur det praktiska arbetet ska utföras. Lipsky menar därmed att tjänstemannen är den verkliga policy-skaparen. Riktlinjer bestämda ovanifrån tillämpas de facto så som socialarbetaren bestämmer sig för att tillämpa dem, vilket ofta kan gå emot det egentliga syftet med utformningen eller uppkomsten av riktlinjerna. Lipskys (2010) tanke om möjlighet att påverka arbetets utformning på tjänstemannanivå går i viss mån att återfinna i respondenternas exempel på hur självbestämmanderätt och integritet kan främjas och förstärkas. Mer tid att arbeta klientnära, och därmed befinna sig på "street-level" beskrivs som viktigt för den professionella relationen och som ett sätt för klienterna att få mer självbestämmande och integritet. Ökad klientkontakt kan innebära en förändring av doxan. Genom att förändra den grundläggande organiseringen av arbetet kan det medföra en förändring eller förstärkning av hur klientnära arbete värderas som betydligt mer positivt i förhållande till den administrativa delen inom fältet. Men även här finns ett grundläggande problem i att anta att det per automatik skulle innebära mindre maktutövande.

Som redan nämnts i analysen, kan även närhet till klienten bidra till problem och dilemman i att respektera klienters självbestämmanderätt och integritet. För påverkan och förändring krävs närhet. Närhet i sin tur, vilket diskuterats tidigare, bidrar till ökade möjligheter för en närgående analys av klientens tillkortakommanden. Pastoralmakten riskerar att ta sig i uttryck genom att sortera sina klienter som "värdiga" och "ovärdiga" (Järvinen 2002a). Därmed riskerar den enskilde tjänstemannen att ytterligare reproducera och befästa doxans begränsningar i vilka klientkategorier som ryms inom ekonomiskt bistånd och hur den nära relationen bör utformas, snarare än förändra den. En aspekt som däremot inte lyfts ännu är socialsekreterarnas något ambivalenta inställning till sin maktutövning. Järvinens själva grundantagande är att socialarbetaren sällan ser sig själv som maktfull, hade socialarbetare bara haft makten hade de gjort så mycket mer för sina klienter (Järvinen 2002, s.281). Det faktum att makten är organisatoriskt förankrad är vad som försätter socialarbetaren i det dilemma som är uppsatsens kärna;

"För ibland så kan det ju vara så att vissa beslut vi behöver fatta kan komma på kant med vad som känns etiskt rätt. Eller att man kan kanske förstå och önska som medmänniska att man kunde hjälpa. Men man har inte det utrymmet som handläggare. "(Magnus)

Magnus svar som är i linje med övriga socialsekreterares erfarenheter går i stick i stäv med Lipskys idé om gräsrotsbyråkraten (2010) som kan förändra och tillämpa riktlinjerna med stor

handlingsfrihet. Även om respondenterna lyfter möjligheten till individuella bedömningar som en viktig del i arbetet, förklaras de etiskt svåraste valen oftast som en form av maktlöshet ur socialsekreterares perspektiv. Begränsningar på grund av rådande riktlinjer, lagstiftning eller arbetsplatsmässiga rutiner lyfts enhälligt som det tydligaste hindret för klienters självbestämmanderätt och integritet. Socialsekreterarna tenderar att ur denna aspekt beskriva sig själva som ofrivilliga tillämpare av begränsande regler och riktlinjer.

Samtidigt lyfter samtliga respondenter fram exempel som visar på en medvetenhet kring den egna makten. Många reflekterar kring avlsagsbetsut i allmänhet:

“Jag tänker att det kan ju va så att det faktiskt kickar igång nånting hos en. Om vi nu bara ger ett konkret exempel, att dem inte har följt sin planering, och så får dem ett avslag på nåt som faktiskt är det viktigaste i deras liv det vill säga pengarna. Då kan det kicka igång någonting så att dem vaknar upp. Så att man inte bara hotar med att vi kan dra in dina pengar utan [...] att det faktiskt blir en konsekvens av ett handlande” (*Milla*)

Kim i sin tur berättar om hur kan gå tillväga för att lyfta ämnet om hur pengar spenderas trots att det är eventuellt integritetskränkande:

“Då kan jag också uttrycka att jag kan känna en oro för barnen. Det är ett jättebra sätt att säga så tycker jag för att då pratar man ofta om det som är viktigast för föräldrarna och det är barnen. Då kan dem liksom bemöta det för dem vet ju ändå vilken faktisk makt jag har på ett sätt.” (*Kim*)

Reflektionerna kring klientens självbestämmanderätt och integritet i förhållande till den enskilde handläggarens maktlöshet tycks utmynna i någon form av cirkelresonemang. Systemet är det som sätter upp hinder för hur långt klientens självbestämmanderätt och integritet kan sträcka sig. Doxans begränsningar innebär ett självklart ställningstagande kring att självbestämmanderätt och integritet är viktigt, men bara till en viss gräns. Genom analysen har exempel lyfts där socialsekreterarna kunnat peka på både nyttan och skadan som hinder för självbestämmanderätten och integriteten kan utgöra. Lipskys (2010) idé om gräsrotsbyråkraten framträder i viss mån som ett ideal bland mina respondenter. De uttrycker frustration och medlidande för klienter vars självbestämmanderätt och integritet de riskerar att kränka på grund av riktlinjer och styrmedel. En bild av socialsekreteraren en som maktlös aktör under riktlinjernas tvingande kraft framträder. Samtidigt visar intervjuerna att socialsekreterarna inte på något sätt är omedvetna om den makt de besitter som representanter

för ett av välfärdssamhällets främsta institutioner för socialt arbete. När de finner det befogat kan de, som *Millas* och *Kims* citat visar exempel på, anspela på sin makt för att få sin och organisationens vilja igenom. Detta synliggör både de begränsningar och möjligheter som doxan inom ekonomiskt bistånd ger upphov till för den enskilde handläggaren. Ett något paradoxalt förhållningssätt till den makt socialsekreteraren besitter ter sig självklar trots att den är motsägelsefull.

Alternativa handlingsalternativ framträder inte som möjliga inom doxans fält, menar Järvinen Järvinen (2002, s.283). Det ger en förståelse för hur kontroll, hjälp, självbestämmanderätt, integritet, krav, ovärdiga klienter och etiskt tveksamma arbetsrutiner kan samexistera, reproduceras och utövas av yrkesprofessionella som själva ser brister och kritiserar systemet de verkar inom. På frågan vilka förhållningssätt eller värderingar som är viktiga att ha med sig i arbetet som ekonomihandläggare har respondenterna svarat; att visa respekt; att klienter är självbestämmande; att vara lyhörd; icke-dömande; ödmjukhet; att signalera att jag är här för deras skull.

Socialsekreterarnas välvilja och engagemang för klienterna de möter har lyst igenom i varje intervju och det råder inga tvivel om att socialsekreterarna vill sina klienter väl. Detta har även styrkts av socialsekreterarnas beskrivningar av vikten av klientens självbestämmanderätt och integritet i försörjningsstödsärenden. Tyvärr räcker kanske inte välviljan hela vägen. Mot bakgrund av Löfgren, Forsberg & Tilanders (2003) studie som pekar på bidragsberoende klienters erfarenheter av skam, tvång och maktunderläge stärks bilden av att socialsekreterarnas intentioner bakom handlandet förmodligen inte spelar så stor roll för utslaget det får hos sitt klientel. Maktens uttryck är och förblir ett intrång i privatlivet, hur goda intentioner maktens utövare än har. Försörjningsstödet är i grunden uppbyggt på motstridigheter. Det är en hjälp som är frivillig för det samhällsskikt av individer som inte har andra val. Det är en hjälp som utlovar skälig levnadsnivå under förutsättningen att hjälpen efterföljs av regelbundna krav och kontroller. Hur välvilliga socialsekreterarna än är verkar de i en doxa som aldrig kan utlova eller arbeta efter självbestämmanderätt och integritet på klientens villkor. Hur maktlösa socialsekreterarna än vill förstå sin professionella roll som så verkar även pastoralmaktens idéer om vad ett värdigt liv innebär omöjliga att undkomma.

Så förblir dilemmat kring hjälp och stöd i en kontrollerande myndighet olöst. *Leos* tankar kring detta dilemma får avsluta analysen:

“Jag förstår varför folk inte riktigt vill jobba på socialtjänster. Det är många beslut man måste ta som inte betyder att vi hjälper personen. Så ja, det är märkligt.” (Leo)

6. SAMMANFATTNING OCH SLUTDISKUSSION

Syftet med studien var att förstå hur socialsekreterarna resonerar och agerar kring dilemmat avseende klienters självbestämmanderätt och integritet i försörjningsstödsärenden, inom ramen för en myndighetsutövning som innefattar krav och kontroller. Frågorna som skulle besvaras var:

- Hur beskriver socialsekreterare innebörden av klienters självbestämmanderätt och integritet inom försörjningsstödsärenden?
- Förekommer det att klienters självbestämmanderätt och integritet åsidosätt i försörjningsstödsärenden, och i sådana fall varför?

Socialsekreterarna har förklarat självbestämmanderätt och integritet som självklara och grundläggande inslag i försörjningsstödsärenden. Begreppen beskrivs som synonyma till delaktighet, rätten till en privat sfär och möjlighet att påverka sin planering. Samtidigt har rätten till självbestämmande och integritet inte beskrivits som så självklar i alla lägen att den förblir ohotad. Socialsekreterarna menar att de krav och kontroller som ställs dels på sysselsättning och dels på redovisning av ekonomi och aktivitet utgör hinder för självbestämmanderätten och integriteten.

Genom Järvinens (2002) tillämpning av begreppen pastoralmakt och doxa kan vi förstå hur åsidosättandet av klienters rätt till självbestämmande och integritet kan förstås och legitimeras. Pastoralmakten är den välvilliga maktutövningen som genom kontroll och närgående analyser söker och definierar fel hos individen som den kräver att få åtgärda i utbyte mot sin hjälp. Den bygger på idéer om det allmänna välbefinnandet och bidrar till att kategorisera den enskilde klienten utifrån idéer om pastoralmaktens målgrupp. För att förstå hur pastoralmakten ryms inom enheten för ekonomiskt bistånd tillämpas även begreppet doxa. Doxan klargör det specifika fältets formella och informella regler och riktlinjer. Den har sina specifika problemdefinitioner, sina naturliga samarbetspartners och sina legitimerade krav- och kontrollmöjligheter. Doxan banar väg kontroller i klienternas avkontoutdrag,

jobbsökande, krav på uppvisad motivation och ger upphov till den självklara utgångspunkten att ett klientnära arbete är eftersträvansvärt utifrån alla parter bästa. Doxan klargör utöver detta även vad klientens bästa inom det specifika fältet innebär, och både möjliggör och begränsar socialsekreterares handlande på motsägelsefulla vis. Trots detta uppfattas sakernas tillstånd allt som oftast naturliga och självklara.

Utifrån dessa premisser har socialsekreterarnas berättelser om olika utredningsförfaranden och idéer kring ett gott socialt arbete kunnat problematiseras i förhållande till klienters självbestämmanderätt och integritet. Socialsekreterarna har själva i många fall ställt sig kritiska till vissa inslag i arbetet som de menar gränsar mot ett oetiskt handlande, men som de utför ändå. Åsidosättandet av självbestämmanderätt och integritet tycks tills stora delar legitimeras med två argument; klientens bästa och lagar och riktlinjers gränssättning. Analysen av fältets doxa hjälper oss förstå denna motstridighet, eftersom den både möjliggör, begränsar och förblindar dess aktörer för sakernas uppkomst. Samtidigt är det doxans ramar och förutfattade förståelse för sociala problem och självklara arbetsmetoder som för arbetet framåt.

Pliktskyldigheten kan förstås mot bakgrund av det Järvinens förklarar som socialarbetarens självsyn som maktlös i förhållande till arbetets fastställda ramar (2002). Samtidigt är bilden inte så enkel, socialsekreterarna visar även exempel på hur makten de besitter kan anspelas på och uttryckas för att göra klienten böjlig utifrån doxans ramar, alltid med klientens bästa i åtanke men sällan utifrån klientens egna premisser.

Uppsatsen belyser vidare det omtalade ämnet om behovet av ökat brukarperspektiv. Vikten av att få rätt ekonomiskt stöd som medborgare ska aldrig förringas eller nedtonas, men vägen till hjälpen behöver belysas ur ett mer kritiskt perspektiv. Framförallt är det värt att ifrågasätta arbetsmetoder och förhållningssätt till klienter som ter sig kontraproduktiva eller rent av skadliga. Det är svårt att diskutera vägar framåt för klientens självbestämmanderätt och integritet utan att låta den berörda gruppen vara de som för talan. Ett ökat brukarperspektiv inom socialtjänstens verksamheter och inom det sociala arbetets forskningsfält är högst aktuellt och fortsatt nödvändigt.

Som socionomstudent i slutfasen av min utbildning och samtidigt yrkesverksam socialsekreterare inom just enheten för ekonomiskt bistånd väcker studien även självkritiska tankar och reflektioner. Som ny på en arbetsplats med etablerade rutiner, riktlinjer, arbetsmetoder och förhållningssätt till sociala problem är det lätt att anamma rådande strukturer. Det grundar sig i en vilja att utföra ett så gott arbete som möjligt med de resurser och tillgångar som finns och undvika att göra fel. Mer erfarna kollegor bör rimligtvis veta

bättre? Samtidigt är denna studie ett, om är väldigt begränsat, exempel på att rådande arbetssätt och strukturer inte är att betrakta som optimala bara för att det är så man alltid gjort. Även om efterföljandet av rutiner, riktlinjer, lagar och regler blir korrekt utfört, innebär det inte per automatik att själva existensen av dem tjänar ett gott syfte. Det går åtminstone att ifrågasätta vem de tjänar gott för; klienten, socialsekreteraren eller lagstiftaren? Framförallt väcker studien även en del kritiska frågor kring socionomutbildningens utformning och syfte. Som en generalistutbildning som lägger tonvikt vid etiska förhållningssätt, psykosociala teorier och strukturell förståelse av sociala problem finns en förhoppning att studenten är rustad att gå ut i arbetslivet med ett kritiskt förhållningssätt till såväl det strukturella som det individuella. Detta alldeles oavsett vilken arbetsplats det rör sig om, den praktiska kunskapen kring arbetet förväntas komma väl på plats. Utan att generalisera allt för mycket utifrån denna begränsade studie, finns ändå tendenser som pekar på den enskilde socialsekreterarens kritiska blick möjligtvis har väldigt lite inverkan på verksamheter och arbetets struktur i stort. Man gör som andra gör och som riktlinjerna och reglerna säger, för att det är så fältet fungerar. Utan att förringa betydelsen av handlingsutrymme och den faktiska förekomsten av individuella bedömningar, finns trots allt tendenser som pekar på att vissa handlingsalternativ förblir "omöjliga" eller "tvingande" för socialsekreterare. Åtminstone tycks så ofta vara fallet när det gäller skyddandet av klientens självbestämmanderätt och integritet.

7. REFERENSLISTA

- Blennerger, E (2005) *Etik i socialpolitik och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Bourdieu, Pierre. 1984 [1979]. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*.
Trans. Richard Nice. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bryman, Alan (2011) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber AB
- Eriksson-Zetterquist, Ulla., & Ahrne, Göran (2015) Intervjuer. I G Ahrne & P Svensson
(Red.), *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm Liber AB.
- Foucault, M (1983) The Subject and Power, i Dreyfus H. och P. Rabinow, Michael Foucault:
Beyond Structuralism and Hermeneutics, University of Chicago Press, 1983
- Johansson, Roine (2007) *Vid byråkratins gränser: om handlingsfrihetens organisatoriska
begränsningar i klientrelaterat arbete*. Lund: Arkiv
- Juul, Sören (2009) Recognition and judgement in social work. *European Journal of Social
Work*. Vol. 12, No. 4, pp. 403–417
- Järvinen, Margaretha (2002) Hjälpens universum - ett maktperspektiv på mötet klient och
system. I Meeuwisse, A & Swärd, H. *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur
och Kultur.
- Järvinen, Margaretha (2002a) Mötet mellan klient och systemet om forskning i socialt arbete.
Installationsföreläsning ved Sociologisk Institution: Kopenhavns Universitet
- Kullberg, Christian (1994) *Socialt arbete som kommunikativ praktik. Samtal med och om
klienter*. Linköping: Linköpings Universitet
- Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend (2014) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund:
Studentlitteratur AB
- Kullberg, Christian (2005) Differences in the Seriousness of Problems and Deservingness of
Help: Swedish Social Workers' Assessments of Single Mothers and Fathers. *British
Journal of Social Work*, 35, pp. 373-386
- Lind, Rolf (2014) *Vidga vetandet*. Lund: Studentlitteratur
- Lipsky, Michael (2010) *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public
services*. 30th anniversary expanded ed. New York: Russell Sage Foundation
- Löfgren, Ulla-Britta., Forsberg, Erik. & Tilander, Kristian (2003) Klienter och socialarbetare i
dialog. En erfarenhetsbaserad läroprocess för socialtjänsten. (Arbetsrapport, nr 4).
Karlstad: Karlstads universitet, Institutionen för samhällsvetenskap.
- Morén, Stefan (2010) Att studera socialt arbete - vadan och varthän. I Sandström, Gunbritt

- (red.) *Att vara socionom – från utbildning till erfaren.* Lund: Studentlitteratur
- Panican, Alexandru & Ulmestig, Rickard (2016) Socialt medborgarskap och möjligheten till ett självständigt liv; - ekonomiskt bistånd för kvinnor som lämnat en våldsam partner. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 23 (Nr. 3-4), 323-339.
- Proposition 2000/01:80. *Ny socialtjänstlag m.m.* [Hämtad <https://www.regeringen.se/contentassets/f8da91d2797440b69fd27cd4e4f90f59/del-1t.o.m.-kap.-16-ny-socialtjanstlag-m.m> 2019-11-30]
- Preston-Shoot, Michael (2011) On administrative evil-doing within social work policy and services: law, ethics and practice. *European Journal of Social Work*. Vol. 14, No. 2, pp. 177–194.
- SFS: 2001:453. *Socialtjänstlag*
- SKR (2019) *Sveriges Kommuner och Regioner - Så styrs en kommun.* [Hämtad <https://skr.se/demokratiledningstyrning/politiskstyrningfortroendevalda/kommunaltsjalvstyresastyrskommunenochregionen/sastyrskommunen.735.html> 2019-12-20]
- SKR (2019a) *Riksnormen* [Hämtad: <https://skr.se/integrationsocialomsorg/ekonomisktbistandforsorjning/lagarregler/riksnormen.1364.html> 2019-12-30]
- Smith, Mark; Gallagher, Mikael; Wosu, Helen; Stewart, Jane; Cree, E. Vivien; Hunter, Scott Evans, Sam; Montgomery, Catherine; Holiday, Sarah & Wilkinson, Heather (2012) *Engaging with Involuntary Service Users in Social Work: Findings from a Knowledge Exchange Project.* *British Journal of Social Work*. Vol. 42, pp. 1460–477
- Socialtjänstförordningen (2001:937)
- Socialstyrelsen (2013) *Ekonomiskt bistånd Handbok för socialtjänsten.* Socialstyrelsen
- Socialstyrelsen (2019) *Statistik om ekonomiskt bistånd 2018.* Stockholm: Socialstyrelsen
- Socialstyrelsen (2019a) *Riksnormen för försörjningsstöd.* [Hämtad 2019-12-23 <https://www.socialstyrelsen.se/stod-i-arbetet/ekonomiskt-bistand/riksnormen/>]
- Socialstyrelsen (2020) *Riksnormen för försörjningsstöd 2020.* [Hämtad 2019-12-23 <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/dokument-webb/ovrigt/riksnormen-for-forsorjningsstod-2020.pdf>]
- SOSFS 2013:1. *Ekonomiskt bistånd Allmänna råd.* Socialstyrelsen
- Svensson, Peter., & Ahrne, Göran (2011) Att designa ett kvalitativt forskningsprojekt. I Ahrne & P Svensson (Red.), *Handbok i kvalitativa metoder.* Stockholm: Liber AB.
- Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning.* Stockholm: Elanders-Gotab

Weber, M., Lundquist, A., & Retzlaff, J (1987) *Ekonomi och samhälle: förståendesociologins grunder*. 3, [Politisk sociologi]. Lund: Argos.

8. BILAGA 1: INTERVJUGUIDE

Bakgrundsfrågor

Yrkestitel, hur länge har du arbetat med ekonomiskt bistånd?

Erfarenheter av andra sociala arbeten? Inom/utanför myndighet?

Hur upplever du jobbet som ekonomihandläggare? (roligt/ givande/ stressfyllt)

Vilken roll spelar etiken i ditt vardagliga arbete, när du är “mitt i farten”? (Finns utrymme för reflektion kring etiskt handlande?)

Begreppsfrågor

Vilka värderingar/ förhållningssätt tycker du är viktiga att ha med sig när man arbetar med ekonomiskt bistånd?

Hur ser du på klienter självbestämmanderätt i arbetet?

Vad innebär begreppet integritet för dig?

Hur ser du på klienters integritet i ditt arbete?

Handläggningen/ det vardagliga arbetet

Vilka är svårigheterna i att ta hänsyn till klienters självbestämmanderätt i ditt arbete?

Hur gör du när du måste gå emot klienters vilja?

Anser du det vara möjligt att skydda klienters integritet? På vilket sätt?

Finns det fall då det är försvarbart att bortse från klienters rätt till integritet? När, och varför?

Avslutande resonemang

Har du någon idé eller tanke kring något i ditt arbete som skulle behöva förändras? (kan beröra klient, arbetssituation, organisation mm.)

Har du någon tanke eller idé om hur klienters självbestämmanderätt och integritet kan främjas i ditt arbete? Vilka förändringar skulle krävas?

Har du några frågor/ tips/ råd till mig?

9. BILAGA 2 – INFORMERAT SAMTYCKE

Informerat samtycke

Informerat samtycke om deltagande i intervju som är del av kandidatuppsats vid Lunds universitet, Socialhögskolan.

Syftet med uppsatsen är att förstå hur socialsekreterare reflekterar och agerar kring dilemmat avseende klienters självbestämmanderätt och integritet i försörjningsstödsärenden inom ramen för en myndighetsutövning som innefattar krav och kontroller. Intervjuer genomförs med yrkesverksamma handläggare inom enheterna för ekonomiskt bistånd. Intervjuerna utgår ifrån en intervjuguide med öppna frågor och uppskattas ta 45-60 minuter. Målsättningen är att samtliga intervjuer ska spelas in. Frågor som främst kommer att beröras är erfarenheter av arbetet med ekonomiskt bistånd och synen på klientens självbestämmanderätt och integritet i det vardagliga arbetet.

Arbetet med uppsatsen följer forskningsrådets etiska principer enligt följande:

Studiens syfte och tillvägagångssätt har beskrivits

Deltagandet i studien är frivilligt och deltagande respondent kan när som helst avbryta sitt deltagande utan att uppge orsak

Studien utlovar anonymitet i största möjliga mån, fiktiva namn kommer användas och vilken kommun respondenten arbetar i kommer inte att framgå

Det insamlade materialet kommer enbart användas till forskningsändamål, insamlad information och inspelning av intervjun kommer att bevaras säkert

Deltagare kommer att få information om var studien publiceras

Undertecknad ger sitt samtycke till att delta i studien:

Namnteckning

Datum

Kontaktuppgifter för information om publicering av uppsats

Blinera Beka

Socialhögskolan Lund

Lunds Universitet

LUNDS
UNIVERSITET